

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף המפמ"רים
הפיקוח על הוראת העברית

סיפורי מילים

כתב: רוביק רוזנטל

כל הזכויות שמורות למשרד החינוך

ירושלים תשע"א - 2010

ביזמת שר החינוך, מר גדעון סער, נקבעה שנת הלימודים תשע"א כשנת השפה העברית והשפה הערבית. במסגרת אירועים שונים הוחלט כי יש להרחיב את אוצר המילים של תלמידי ישראל וכן את הידע שלהם על שפת אמם. אחד המיזמים הוא יצירת קובץ "סיפורי מילים" שיכלול מילים וצירופים הרווחים בסביבתם של התלמידים, אך אינם מוכרים או שהשימוש בהם אינו מדויק או תקין. לשם כך מונתה ועדה ונבחרו כותבי סיפורים.

חברות הוועדה:

יו"ר הוועדה: פרופ' **אורה שורצולד**, אוניברסיטת בר אילן
מרכזת הוועדה: **מזל שיניאק**, מפמ"ר עברית
מרכזת צוות כתיבה: **עירית השכל-שחם**, הפיקוח על הוראת העברית
הגר אור, הפיקוח על הוראת העברית
הלה אתקין, הפיקוח על הוראת העברית
אתי בוקשפן, מנהלת המחלקה למיומנויות יסוד באגף לחינוך יסודי
ד"ר **צביה ולדן**, מכללת בית ברל
ד"ר **עליזה עמיר**, הפיקוח על הוראת העברית
רחל קליין, הפיקוח על הוראת העברית
גילה קרול, המחלקה למיומנויות יסוד באגף לחינוך יסודי
ד"ר **ריקי תמיר**, הפיקוח על הוראת העברית

עריכת לשון: מאירה הס

הפקה: רפי כהן, אגף המפמ"רים

מורות ומורים יקרים,

לכבוד שנת העברית מוגש לכם לקט סיפורים של מילים, צירופים וביטויים.
בכל "סיפור מילה" מובאים הגדרה, גלגולי משמעות, קישור לביטויים
אחרים, ציטוטים ממקורות שונים ודוגמות לאופן השימוש.
מומלץ להציג בפני התלמידים סיפור מילה בכל יום, לנהל שיחה על המילה
(הצירוף) ועל אפשרויות השימוש בה בהקשרים שונים.
אפשר לבקש מן התלמידים לכתוב סיפור מילה משלהם. זו ההזדמנות
לעמוד גם על תיקוני לשון או תיקוני הגייה.
כדאי ליצור בכיתה סביבת למידה שבה יצטברו סיפורי המילה השונים.
חלק מן המילים האלה יופיע גם בחידון הארצי.

אגדה

אגדה היא סיפור דמיוני. כל אחד מכיר את האגדות על שלגייה ושבעת הגמדים או על כיפה אדומה. אבל למילה "אגדה" יש פירוש נוסף. אגדה היא שם כללי לסיפורים, למשלים ולמדרשים, שהשמיעו חכמי ישראל כדי להסביר את הדברים הכתובים בתנ"ך ולעשות אותם פשוטים ואהובים. החכמים שעסקו בכך נקראו **בעלי אגדה**, ובתלמוד נאמר שדברי אגדה "מושכים את לבו של אדם כמים". המשורר חיים נחמן ביאליק וידידו י"ח רבניצקי ריכזו את המדרשים האלה בספר, וקראו לו **ספר האגדה**.

"אגדה" היא דרך נוספת לבטא ולכתוב את המילה "הגדה", שכן אגדות הן סיפורים שהגידו אותם מדור לדור. בתקופת התלמוד הייתה השפעה רבה של הארמית על העברית. לכן יש בעברית זוגות של מילים שאחת מהן מתחילה בה' והשנייה בא', והמשמעות שלהן דומה, אך לא זהה. למשל: אספקה והספקה, או אבחנה והבחנה. "הגדה" היא משהו שאומרים או משמיעים, מן הפועל "להגיד". כולנו מכירים את **ההגדה של פסח**, אבל שנים רבות נהגו לומר גם **אגדה של פסח**.

לפני 200 שנה בערך, חיפשו היהודים מילה עברית לסיפורים הדמיוניים שסיפרו לילדים, ובחרו במילה "אגדה", כי גם את הסיפורים האלה וגם את המדרשים הקדומים נעים לשמוע, ויש בהם הרבה דמיון. בבלדה היפה שכתב **יורם טהרלב** על מייסד פתח תקווה יואל משה סלומון, הוא כותב: "לאן הוא עף, לאן פרח / אין איש אשר ידע, / אולי היה זה רק חלום / אולי רק אגדה".

היום נהוג לומר על אדם חשוב מאוד או על דבר מיוחד שהוא "ממש אגדה". אנשים מפורסמים נקראים לפעמים "אגדה חיה", או "אגדה מהלכת", וכשאנו רוצים לשבח דבר מה אנו אומרים שהוא "אגדי". אחד האנשים החשובים בחיי התרבות של תל אביב לפני 90 שנה נקרא **ברוך אגדתי**.

אגרת

איגרת היא מכתב. קיים סוג של מכתב, הנשלח לחוץ לארץ באמצעות מטוסים, ונקרא **איגרת אוויר**. ובכל זאת, איגרת ומכתב אינן בדיוק אותו הדבר. בדרך כלל, אנחנו לא נקרא לסתם מכתב "איגרת". בתנ"ך שלחו איגרות כשרצו להודיע דבר מה חשוב. במגילת אסתר מסופר על **איגרת הפורים**, שבה סיפרו לעם את סיפור המן הרשע. בספר נחמיה מסופר על **איגרות המלך**. בתלמוד נהוג היה לשלוח איגרות של בית הדין. הדיינים היו מחליטים החלטות ושולחים איגרות לכל מי שהיה צריך לבצע את ההחלטות. בשיר שכתבה **נעמי שמר**, היא מספרת על אדם אהוב שנסע למסעות. אהובתו מחכה לו, והוא "שלח איגרת לבנה / מעיר נמל אשר בחוף צפון / כתב: אשוב כעוד שנה / חכי לי, יפתי, אני אבוא". לצפייה בשיר ראו: <http://www.youtube.com/watch?v=jt1A8cBDK5k>

"איגרת" היא מילה עתיקה, הקיימת גם בארמית הקדומה. "איגרת" היא מילה חשובה גם בתחום הכלכלה והכספים. **איגרת חוב** היא תעודה רשמית המעידה על כך שארגון או מוסד כספי חייב כסף לאדם או למוסד אחר. **איגרת מידע** היא מכתב שנשלח על ידי ארגון כלשהו לאנשים רבים ומוסר להם על פעולותיו.

המילון הראשון בעברית נכתב על ידי **רב סעדיה גאון** לפני כ-1,100 שנה, וסעדיה גאון קרא לו **אגרון**, מפני שבספר זה **אגר** מילים בעברית.

אָדָם

כל אחד יודע מהו "אדם". "אדם" זה אתה ואני, כל האנשים שחיים, או שחיו בעבר ושיחיו בעתיד על פני כדור הארץ נקראים "אדם". "אדם" הוא מי ששייך למין האנושי.

איך נולדה המילה הזו? לפי התנ"ך, **אדם** היה איש מסוים, פרטי, שחי בגן העדן עם אשתו חווה. רק לאחר שגורש, קראו לכל הצאצאים שלו, לכל מי שנולד אחריו, על שמו: **אדם**, והוא נקרא **אדם הראשון**. כשאנו בודקים את השפות למיניהן שהיו קיימות בתקופת התנ"ך, מתברר כי בחלק מהשפות האלה **אדם** הוא שמו של אבי כל האנושות, כמו בעברית, כלומר, שם פרטי הפך סמל לאנושות כולה.

המילה "אדם" מזכירה לנו מילים חשובות אחרות. למשל, "אדמה". ואכן, ההשערה המקובלת היא שהמילה "אדם" נולדה מתוך המילה "אדמה", מאחר שבתרבויות קדומות האמינו שהאדם נוצר מתוך האדמה. המילה "אדמה" עצמה נולדה מתוך המילה "אדום", כי צבעה של האדמה במקרים רבים הוא אדום. למשל, בערבית, "חמרה" פירושה גם "אדמה", וגם "אדומה". ייתכן שזה גם המקור של המילה "דם", שצבעו אדום.

כשאומרים "אדם" מתכוונים בדרך כלל לאיש אחד, לכל אחד מאתנו בנפרד. אבל "אדם" הוא גם שם כללי, מילה המתייחסת לכל בני האדם. כשבספר איוב נכתב "אדם לעמל יולד", הכוונה היא, שלכל בני האדם יש גורל משותף, של סבל ועבודה קשה. לפעמים אנו משתמשים במילה "האדם" כדי להתייחס לכל האנשים. כאשר שמשון הגיבור מסביר מדוע איבד את כוחו, הוא אומר: "חליתי והייתי **ככל האדם**".

לעתים קרובות אנחנו משתמשים בביטוי "בן אדם", שגם פירושו הוא איש אחד, כל אחד מאתנו. הביטוי הזה מזכיר לנו, שכולנו הבנים של האדם הראשון. כשאומרים על מישהו "הוא ממש בן אדם" מתכוונים לכך שהאיש הזה ישר והגון, ואפשר לסמוך עליו.

יש מטבעות לשון ופתגמים רבים שבהם אנו אומרים משהו על בני האדם ועל אופיים. למשל, "אדם לאדם זאב" פירושו שבני האדם נוהגים להתנכל זה לזה ולהתחרות זה בזה. בספר בראשית נכתב: "לא טוב היות האדם לבדו", כלומר, טוב יותר לאנשים לחיות בזוגות ובקבוצות. על אדם רחב וגבוה אנו אומרים שהוא "הר אדם"; על אדם מסוכן המתנהג בפראות אנו אומרים שהוא "פרא אדם", ומי שנוהג בנדיבות ובהבנה כלפי אנשים אחרים הוא "אוהב אדם".

אופֿנוע

את המילה אופֿנוע המציא **איתמר בן אב"י**, בנו של אליעזר בן יהודה, בשנת 1933. איתמר בן אב"י חידש את המילה לכבוד מסע רוכבי האופֿנוע של אגודת "הפועל" באירופה. לאדם שרוכב על אופֿנוע קוראים **אופֿנוען**.

"אופֿנוע" היא מילה המורכבת משתי מילים: "אופֿן", כלומר גלגל, ו"נוע", המזכירה לנו שהאופֿנוע נע ממקום למקום, וגם שיש לו "מִנוע". לחיבור שתי מילים למילה אחת אנו קוראים "הרכב" או "הֶלְחָם"¹. למשל, המילה "רִמְזוֹר" היא הלחם המורכב מהמילים "רמז" ו"אור". יש מילים מורכבות נוספות, שאחד מהמרכיבים שלהן הוא "נוע", למשל: "קֶטְנוֹעַ" ו"דְרָגְנוֹעַ". "קולנוע" נקרא כך, כי בסרט המוקרן בו יש גם קול וגם תנועה; "קֶטְנוֹעַ", שהוא כלי בעל שני גלגלים, נקרא כך מפני שהוא קטן; ו"דְרָגְנוֹעַ" הוא השם שניתן למדרגות הנעות.

על האופֿנוע נכתבו כל מיני שירים. **דתיה בן דור** כתבה בשיר על העיגול: "עיגול יכול להתגלגל בכבישים? / אם הוא גלגל של קטנוע / או אופֿנוע / או משאית / או אוטובוס". בשיר של **אילן גולדהירש** נאמר: "בואי ונקנה אופֿנוע ואתו נדהר, / נחרוש את הדרכים בעמק ובהר". **אהוד מנור** כתב בשיר אחר: "מי איננו שוכח סוודר / ואצלו הכול בסדר? / ילדים טובים! / מי חולם על אופֿנוע / ומתפלח לקולנוע? / ילדים רעים!"

מילה ותיקה יותר מאופֿנוע היא "אופֿנים", שאותה חידש אביו של איתמר בן אב"י, **אליעזר בן יהודה**. אופֿניים (מהירים) היא מילה זוגית, כמו "רגליים" (ארוכות) או "משקפיים" (כהים), שהרי לאופֿניים יש זוג גלגלים, או שני אופֿנים. "תלת-אופֿן" הוא כלי תחבורה, הדומה לאופֿניים, והוא בעל שלושה גלגלים; "תלת" פירושה בארמית שלוש.

---

¹ "הלחם" היא דרך ליצירת מילים בעברית. זהו חיבור של שתי מילים (או יותר) למילה אחת. בתהליך זה המילים עשויות לאבד חלק קטן מהן (עיצור או תנועה), כמו בדוגמה של רמזור = רמז + אור.

אֹרֶחַ

אֹרֶחַ הוא אדם המגיע לביקור בביתו של אדם אחר. לפעמים הוא בא לזמן קצר, לפעמים הוא מגיע לכמה ימים. המילה "אֹרֶחַ" קיימת כבר בתנ"ך. הנביא ירמיהו שואל: "למה תהיה כגר בארץ, וכאורח נטה ללון?" כלומר, מוטב לחיות בארץ כתושבים, ולא כמו אנשים שהגיעו לביקור. גם אנשים הבאים לגור בבית מלון נקראים "אורחים". גם את זאת אומר ירמיהו: "מי יתנני במדבר מלון אורחים" (ראו גם ערך "אושפיזין").

המילה "אֹרֶחַ" נגזרה ממילה אחרת, היא המילה "אֹרַח", שפירושה דרך. "עובר אֹרַח" הוא אדם ההולך בדרך, ואֹרֶחַ הוא מי שהולך בדרך, מקיש על הדלת ומבקש שיקבלו אותו לזמן מה. כשאנו מדברים על "אֹרֶחַ חיים" (אורחות חיים, ברבים) אנו מתכוונים לדרך שבה אדם או קבוצת אנשים חיים. המילה "אֹרַח" קרובה למילה הארמית "אורחא", שגם פירושה דרך. בארמית אומרים "אגב אורחא", ומכאן נולד הביטוי העברי "דרך אגב", כלומר בדרך כאילו מקרית, בלי תשומת לב.

כשאורח מגיע לבית הוא זוכה ל"הכנסת אורחים", שהיא מצווה חשובה ביהדות ובתרבויות רבות אחרות. הבדואים ידועים בהכנסת האורחים שלהם. כאשר האורח יושב בבית, מגישים לו סעודה, הנקראת "ארוחה", כלומר מזון אותו מגישים לאורח. **נעמי שמר** כתבה על כך שיר: "אם בשער יש אֹרֶחַ / שנחת מעבר ים / מה נציע לאורח / בבואו משם? / טנא ירוק, פרח לבן / יין אדום, פת במלח / זה מה שיש / שב אתנו כאן".

לא תמיד אנחנו אוהבים אורחים. יש אורחים שאנו מקבלים אותם בלי ברירה. אורח כזה נקרא "אורח לא קרוא". הביטוי "אורח פורח" משמעותו: נודד, הֶלֶךְ משוטט חסר בית, השוהה במקום אחד זמן קצר ולאחריו כאילו פורח ונעלם.

על אורחים נהוג לומר: "אורח לרגע רואה כל פגע", ביטוי שהמשורר **אברהם שלונסקי** ניסח על פי ביטוי דומה ביידיש. כלומר, אדם המגיע מבחוץ מבחין בדברים שאינם כשורה, בעוד מי שגר בבית כבר התרגל לקיומם, ואינו שם לב אליהם.

אָזְרַח

"אָזְרַח" הוא אדם השייך למדינה באופן רשמי. מקור המילה הוא בתנ"ך: "תִּזְרַח אֶחָת יְהוּדָה לְאָזְרַח וְלִגְר הַגֵּר בְּתוֹכְכֶם" (שמות, י"ב, 49). בפסוק זה מבחינים בין אדם השייך לעם או לממלכה, ונקרא "אָזְרַח", לבין אדם שהגיע אליה מארץ אחרת ומעם אחר, ונקרא "גֵּר". במדינה שבה אנו חיים היום, אנו מבחינים בין אזרח המדינה לבין תושב שאינו אזרח. לאזרח יש "אזרחות", ויש לו זכויות רבות: הוא יכול להצביע בבחירות, ויש לו תעודת זהות ודרכון של המדינה. תושבים רבים בישראל ובמדינות אחרות מבקשים לקבל אזרחות כדי להיות שייכים באמת למדינה.

בספר **תהילים** מופיע במקום אחד ביטוי שנראה מוזר: "אזרח רענן", והכוונה לעץ רענן. רוב הפרשנים סבורים כי בביטוי הזה מושווה העץ לאדם השייך למקום שבו הוא נמצא, אבל יש גם פרשנים, למשל **אברהם אבן עזרא**, הסבורים שהמילה "אזרח" פירושה עץ, ובביטוי משווים את תושב המדינה לעץ שנטוע באדמה.

שם התואר "אזרחי" מקבל בעברית עוד משמעות מעניינת. לוח השנה העברי מתחיל בתשרי ונגמר באלול. לוח השנה הנוצרי, שאנו משתמשים בו כמו במדינות רבות אחרות בעולם, נקרא גם "לוח השנה האזרחי", והשנה הנוצרית נקראת גם "השנה האזרחית". "אזרחי" כאן פירושו: לא לפי הנהגים של הדת היהודית. מי שמתחתן בטקס לא דתי מתחתן ב"נישואים אזרחיים".

יש כל מיני סוגים של אזרחים. אדם מבוגר הזוכה לזכויות ולהקלות מיוחדות נקרא "אזרח ותיק". אדם, הסבור כי אינו מקבל זכויות שאותן מקבלים אחרים, מגדיר עצמו "אזרח סוג ב'". כאשר עיר מסוימת רוצה לכבד איש ציבור או איש רוח, היא מעניקה לו "אזרחות כבוד". יש אנשים שאינם רוצים להשתייך לכל מדינה שהיא, וחשים בבית בטיילם בעולם. אנשים כאלה מכנים את עצמם "אזרחי העולם".

מן המילה "אזרח" נוצר גם פועל: "להתאזרח". יש אנשים שהמדינה מסכימה לתת להם אזרחות, אבל הם עדיין אינם אזרחים, ולהם אנו קוראים "מתאזרחים". כשמנהג מסוים נעשה מקובל בחברה, אומרים שהוא "התאזרח". הוגה הדעות והסופר **אחד-העם** כתב מאמרים על הלשון העברית, והתייחס למילים לועזיות שאנו משתמשים בהן. הוא כתב שהן "התאזרחו בשפה", כלומר, אנחנו משתמשים בהן אף על פי שמקורן אינו עברי.

אַחַדוּת

"אַחַדוּת" מבטאת את הרצון המשותף של אנשים השייכים לעם, למדינה, למפלגה או לארגון להסכים על רעיונות משותפים ולהימנע מעימותים או ממחלוקות. כאשר מנהיג רוצה ללכד סביבו את הציבור הוא קורא לאחדות. הביטוי "אחדות הלבבות" מדגיש את הצורך ברגש המשותף לבני האדם, והביטוי "אחדות דעים" מדגיש שיש הסכמה ביניהם. הקריאה "אחדות היא כוח" קיימת בשפות שונות, ופירושה, שציבור מלוכד יותר הוא גם חזק יותר.

המילה "אַחַדוּת" נוצרה מן המילה "אחד". כלומר, כאשר אנשים רבים מסכימים על דבר-מה ופועלים יחד, הם הופכים לגוף אחד ומלוכד. הרעיון שאנשים יחידים המתקבצים יחד הופכים לאחד מופיע גם בזוג מילים דומות: "יחיד" הוא אחד, "יחד" הם יחידים רבים הפועלים במשותף.

המילה "אַחַדוּת" מופיעה פעמים רבות במקורות קדומים בעברית. היא מופיעה במדרשי אגדה וגם אצל חכמי ימי הביניים, אלא שבמקורות האלה המשמעות שלה שונה. שם "אחדות" פירושה באמת "להיות אחד", והיא מתייחסת בעיקר לאלוהים. הפרשן **רבי דוד קמחי (רד"ק)** מן המאה ה-13 אומר: "האל אחד הוא בכל צד אחדות, לא ירבה ולא ימעט ולא יחלק".

"אחדות" מזכירה לנו מילים דומה, מאותו השורש, כמו "איחוד" ו"אַחַדוּת", אך פירושי המילים האלה אינם זהים. "איחוד" הוא הפיכה של כמה קבוצות או ארגונים לארגון אחד. "אַחַדוּת" היא התנהגות או צורה זזה המשותפת לכולם, כמו "תלבושת אַחַדָּה" או "לחם אחיד".

אַחוּוָה

"אחוּוָה" פירושה חברות, גְרֵעוּת, תחושה של קרבה בין אנשים. היא מופיעה רק פעם אחת בתנ"ך. "וְאֶגְדֶּע אֶת מִקְלֵי הַשִּׁנִּי אֶת הַחֲבָלִים לְהַפִּיר אֶת הָאָחוּוָה בֵּין יְהוּדָה וּבֵין יִשְׂרָאֵל" (זכריה, י"א, 10). בתלמוד הירושלמי נכתב על האחוּוָה בדרך חיובית: "השוכן בבית הזה ייטע ביניכם אחוּוָה ואהבה ושלוּם ורעות" (מסכת ברכות, ג', ג'). שלושת העקרונות של המהפכה הצרפתית הם "חירות, שוויון ואחוּוָה".

המילה "אחוּוָה" נגזרה מהמילה "אח". הקשר בין "אחוּוָה" לבין "אח" מבטא את הרעיון, כי הקשר בין בני אדם דומה לקשר בין אחים. בעברית יש קשר חזק מאוד בין המשמעות של "אחים", כלומר בנים לאותם ההורים, לבין המשמעות של "חברים" או של "גְרֵעִים". דוד המלך קונן "צר לי עליך אחי יהונתן" (שמואל ב', א', 26), אף שדוד ויהונתן לא היו אחים אלא חברים קרובים. כשאנו פונים לחבר, אנו קוראים לו לעתים קרובות "אחי".

אחוּוָה מתרחשת בדרך כלל בין קבוצות שיש להן גורל משותף. הביטוי "אחוּוָה לוחמים" מבטא את היחסים המיוחדים שיש בין אנשים היוצאים יחד למלחמה ונקלעים למצבים קשים ומסוכנים.

איכות

"איכות" פירושה התכונות של דבר מה, הטיב שלו. למשל, כאשר שולחן עשוי מחומר טוב וחזק, ונבנה על ידי נגר מנוסה, נאמר שלארון יש "איכות גבוהה". כאשר אנו רואים סרט לא מעניין ועשוי בצורה לא טובה, נאמר שלסרט יש "איכות נמוכה".

המילה איכות נגזרה מן המילה "איך". "איך" היא מילת שאלה, שפירושה: באיזו דרך או מאילו מרכיבים נעשה דבר מה. בתנ"ך המילה הזאת מופיעה בדרך כלל בביטוי המצביע על תמיהה או על תלונה: "איך נפלו גיבורים?" (שמואל ב, א', 27) שואל דוד כשהוא מקונן על יהונתן, כלומר – כיצד קרה דבר נורא כל כך?

הפרשנים של ימי הביניים הרחיבו את המילה, וחידשו את המילה "איכות". יש מילים נוספות שנוצרו בדרך דומה. מילות שאלה כמו "מה" או "כמה" הורחבו, וכך נוצרו מילים כמו "מהות" ו"כמות". בעברית נהוג להוסיף את האותיות –ות לכל מיני מילים, וכך הן מקבלות משמעות של משהו כללי, הן הופכות מדבר לרעיון.

בעברית החדשה השתנה משהו בשימוש במילה "איכות". לעתים קרובות אנו מתכוונים במילה הזאת למשהו טוב. כשאנו אומרים שלמשהו "יש איכות", אנו מתכוונים שהוא טוב, שיש לו תכונות טובות. כך נוצר גם שם התואר "איכותי", כלומר טוב.

היום מרבים לדבר על איכות ולהדגיש כמה היא חשובה. אחד הנושאים המטרידים מאוד את העולם היום הוא נושא "איכות הסביבה", כלומר, מצבם של הטבע, של הנוף, של המים ושל האדמה. מדברים הרבה על "איכות חיים", כלומר, חשוב לנו לא רק להתקיים, אלא גם איך אנחנו חיים, האם החיים שלנו טובים ומעניינים. היום אין מסתפקים בכך שהורים נמצאים עם ילדיהם, אלא מחשיבים מאוד את השאלה מה ההורים עושים עם הילדים, האם יש תוכן למפגש? למפגש בעל תוכן בין הורים לילדיהם אנו קוראים "זמן איכות".

אֵילָן

"אֵילָן" הוא עץ (גזע וענפים), אבל כשאנו אומרים את המילה "עץ" לא תמיד אנחנו מתכוונים לאילן. "עץ" יכול להיות גם החומר של הצמח הנקרא עץ, שממנו בונים רהיטים, למשל. לכן, כנראה, בחרו בתלמוד להשתמש במילה "אילן" כשדיברו על הצמח שיש לו גזע וענפים. המילה הזאת הגיעה מארמית, מן המילה "אילנא". המילה "אילן" קשורה לשמות של כמה עצים, כמו "אלון" ו"אלה".

אחד המשפטים היפים המוכרים בתלמוד נאמר על ידי **רבי שמעון**. הוא ידע כמה האילנות יפים וכמה נעים להסתכל עליהם, ולכן אמר: "המהלך בדרך ושונה ומפסיק ממשנתו, ואומר: 'מה נאה אילן זה ומה נאה ניר זה', מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו" (משנה, מסכת אבות, ג', ז'), כלומר, למרות שהאילן יפה אסור להפסיק ללמוד, באותה התקופה החשיבו מאוד את האילנות, ואפילו קבעו שאחד מימי השנה יהיה "**ראש השנה לאילנות**" ויחול בט"ו בשבט.

בעברית החדשה חזרו להשתמש במילה "עץ" גם לתיאור הצמח, והמילה "אילן" משמשת יותר בשירים ובסיפורים. **חיים נחמן ביאליק** כתב שיר על השבת: "החמה מראש האילנות נסתלקה / בואו ונצא לקראת שבת המלכה". **לאה גולדברג** אהבה את מנגינת החליל, וכתבה שהוא מנגן "לאילן, לענן..." היא שרה גם שיר על הגשם, היורד "לשיבולת, לאילן / וְלִפְרַח הַקֶּטָן..."

יש יישובים בארץ שהמילה "אילן" מופיעה בשמם. בפרוזדור ירושלים יש מושב ששמו **נווה אילן**, ובגליל התחתון יש מושב ששמו **שדה אילן**. מושב זה נמצא ליד יישוב ותיק מאוד ששמו **אילנייה**. השם הזה ניתן בעקבות יישוב ערבי שהיה באותה הסביבה, **שג'רה**. **שג'ר** פירושו בערבית עץ, או אילן.

נוהגים גם להשוות את האילן לבני אדם. כשמישהו מסתמך על מה שאמר אדם חשוב ומפורסם או אומרים עליו שהוא "נתלה באילן גבוה". כאשר אנחנו מסרטטים את הדורות במשפחתנו בעבר הרחוק והקרוב, הסרטוט נראה כמו עץ גדול עם ענפים, ולכן אנו קוראים לו "**אילן יוחסין**".

אַכְזָבָה

כאשר אנו מרגישים שדבר שציפינו לו מאוד לא התגשם, אנו חשים אַכְזָבָה. רבים מייחסים את המילה ל**איתמר בן אב"י**, ואין ספק שהוא גרם לכך שהיא תהפוך למילה נפוצה ומוכרת.

המילה "אַכְזָבָה" באה מן השורש כז"ב. "כזב" פירושו שקר. השאלה היא, מה הקשר בין אכזבה לבין שקר? התשובה היא, שכאשר אנו חושבים שדבר מה יתרחש יש בכך מין הבטחה. כאשר הוא אינו מתרחש, נדמה לנו שאמרו לנו דבר שקר, שהבטיחו משהו ולא קיימו. אכזבה גם קשורה למילה מהתנ"ך, "אכזב". "נחל אכזב" הוא נחל שאין בו מים, כאילו ההבטחה למים שיזרמו בנחל מתגלית כשקר. לעומתו, נחל שיש בו מים רבים הוא "נחל איתן", נחל חזק שאפשר לסמוך עליו. גם הביטוי "אהבה נכזבת" מביע אותו הרעיון: האהבה היא הבטחה גדולה, משהו שמצפים שיתגשם, אך כשבן הזוג אינו משיב אהבה – האוהב מרגיש שרימו אותו.

המילה "אַכְזָבָה" מופיעה כבר בכתבים למיניהם בתקופת ימי הביניים. בספר **תחכמוני** מאת **יהודה אלחריזי** כתוב: "כולי אכזבות, יפעת אורי מעיבות, ושפעת גיל מריבות".

מן המילים "אַכְזָבָה" או "אכזב" נוצר גם שורש חדש, אכז"ב. כך, אדם שהבטיח ולא קיים הוא "מאכזב", וכאשר משהו לא התגשם כמו שרצינו אנחנו אומרים ש"התאכזבנו". **חיים חפר** כתב שיר יפה על אהבה: "התאהבתי, התאהבנו, התאהבתם / התאכזבתי, התאכזבת, התאכזבתם".

המילה "כזב", שפירושה כאמור שקר, קרובה למילה הערבית "כַזַב" או "צ'זַב". כזב אינו שקר רגיל. כזב הוא סיפור שכולם יודעים שאיננו אמת, אבל מוכנים לשמוע אותו שוב ושוב. לסיפור כזה קוראים גם "ציזבאט", מילה שפירושה בערבית הוא "כזבים".

אַלְחוּט

"אַלְחוּט" הוא אופן העברת קולות או תמונות ממקום למקום באמצעות שדה אלקטרומגנטי. לפני כ-150 שנה גילו בני האדם שהם יכולים להתקשר ביניהם מרחוק, ולא רק פנים אל פנים. הם השתמשו לשם כך בחוטים או בכבלים שהעבירו את הקולות. עם הזמן התברר, כי ניתן להסתדר גם בלי חוטים, והקולות או המראות יכולים לעבור גם באוויר. להעברה כזאת של מידע, של קולות ושל מראות אנו קוראים "אַלְחוּט".

המילה "אַלְחוּט" מורכבת משתי מילים: "אַל", כלומר: לא או אין, ו"חוט". לחיבור שתי מילים למילה אחת אנו קוראים "הרכב" או "הלחם" (למשל, "רמזור" היא הלחם המורכב מהמילים "רמז" ו"אור").

כבר בתנ"ך אנו מוצאים מילים שמתחילות במילה "אַל" כמילת שלילה. המילה "אלקום" המופיעה בספר משלי (ל', 31) פירושה כנראה "אין לו תקומה". המילה "אלמוות", שפירושה חיי נצח (לא-מוות), מופיעה בספר משלי (ב', 18), אך שם היא מחולקת לשתי מילים: "אל מוות". את המילה "אַלְחוּט" חידש **איתמר בן אב"י**. היו מי שסברו כי אביו, אליעזר בן יהודה, הוא שחידש אותה.

"חוט" הוא פתיל צר מאוד המשמש בעיקר להכנת בגדים. בעבר היה ויכוח אם להשתמש במילה הזאת גם בנושא של העברת מידע או אנרגיה, או שעדיפה המילה "כָּבֵל". היום משתמשים בשתי המילים באופן חלופי, ולכן אומרים "חוט חשמל" וגם "כבל חשמלי". כאשר מחברים יחד חוטי חשמל קוראים לזה "חיווט", מן המילה חוט.

מן המילה "אַלְחוּט" נוצר גם שם תואר: "אַלְחוּטִי". אדם שמקצועו הוא לדבר באלחוט נקרא "אַלְחוּטָן" או "אַלְחוּטָאי". בעת מלחמה מתבקשים החיילים שלא לדבר במכשירי הקשר כדי שהאויב לא ישמע, ולכך קוראים "דְּמָמַת אַלְחוּט". מאז שנכנס לשימוש הביטוי, הורחב הפירוש שלו לשקט מוחלט, לא רק בעת מלחמה. כמו כן, נוצר גם פועל חדש: "לְאַלְחֹט", כלומר לדבר באלחוט, ברשת הקשר.

אלתור

"אלתור" הוא ביצוע פעולה בלי תכנון מראש. המילה "אלתור" היא מילה חדשה. היא מוכרת בסך הכול כארבעים שנה, אבל היא נולדה ממילה קדומה, "אלְתֵר". במשנה ובתלמוד היא מופיעה בצורה "לְאֵלְתֵר", כלומר מיד. במסכת גיטין נאמר: "המביא גט ואבד הימנו, מצאו לאלתר – כשר, ואם לאו – פסול" (מסכת גיטין, ג', ג'). "אלתר" היא צורה מקוצרת או מכווצת של שתי מילים בארמית: "אל-אתר", כלומר "על המקום". ואכן, כשאנו רוצים לומר שאנו עושים דבר מיד, בלי לחכות, אנו אומרים שהוא נעשה "על המקום".

על הישראלים נוהגים לומר שיש להם כישרון מיוחד: הם יודעים "לאלתר". כלומר, כאשר דבר מה לא מתרחש לפי התוכנית, הם מצליחים למצוא פתרון מיידי לבעיה. למעשה הזה קוראים "אלתור".

איש הרדיו **יעקב פרוינד** אוהב לשחק במשחקי מילים. אחת המילים הלועזיות שבהן אנו משתמשים היא "אלטרנטיבה", שפירושה "חלופה", אפשרות נוספת לעשות משהו. כאשר יש בכביש מסוים עומס רב, הנהגים מתבקשים למצוא דרך נוחה יותר. פרוינד קורא לזה, בעקבות המילה אלטרנטיבה, "אלתר-נתיב", כלומר, מצא "על המקום" דרך פנויה יותר.

אָמָא

כל אחד מכיר את המילה "אימא" מאז שהוא תינוק. היא נכנסה לשפה העברית מן השפה הארמית, וגם התינוקות שנולדו בתקופת התלמוד הכירו אותה. בתלמוד הבבלי מסביר החכם **שמעון בן לקיש** מיהו ילד שגדל וכבר אינו תינוק: "כל שניער משנתו ואינו קורא אימא" (מסכת סוכה, כ"ח, ב'). בתנ"ך המילה "אימא" אינה קיימת, ושם משתמשים במילה "אָם". בשפות רבות מופיעה האות מ"ם במילה המתייחסת לאימא, למשל: "mother" באנגלית, "māti" ברוסית, "מָאָמֶע" בידיש ובערבית "אָם". הסיבה לכך היא שמלמול התינוק מכיל את האות מ"ם: ממממ, והצליל הזה יצר את המילה "אימא".

בכל השפות וגם בעברית שרים הרבה שירים לאימא. בשיר שכתב **שייקה פייקוב** שרים: "אימא, הו אימא / חבקיני חזק / ולעולם לא ניפרד / אימא, אותך הן אהבתי מכול / אימא, השיר לך הוא עד". **אריק איינשטיין** שר גם הוא שיר אהבה לאימא: "אימא, אימא, / את הינקת אותי, / את פינקת אותי, / את הבאת אותי, / את". אימא היא הדמות החמה והאהובה, ולכן נהוג לומר: "אימא יש רק אחת". כשאנו פוחדים מאוד אנחנו צועקים בדרך כלל "אימא" או "אימאלה", כי אנחנו מרגישים שרק היא יכולה להגן עלינו.

יש כל מיני דמויות של אימהות. אחת הדמויות המעניינות היא "האימא היהודייה". זוהי אימא השומרת מאוד על הילדים שלה, לפעמים יותר מדי, תמיד דואגת להם, ותמיד מרגישה שהיא לא עושה די בעבורם.

למילה "אימא" ולמילה "אָם" יש צורת רבים אחת: "אימהות". לעם היהודי יש ארבע אימהות, הנשים של האבות אברהם יצחק ויעקב, והן שרה, רבקה, לאה ורחל. בתרבויות רבות מרגישים שהאדמה היא ההתחלה של הדברים והיא מביאה חום וחיים, וכך נולד הביטוי "אימא אדמה". **יענקל'ה רוטבליט** כתב: "היא תביט אליי טובה וחכמה / כמו בבן השב הביתה מן הדרך / תחבק אותי אליה בנשימה חמה / אימא אדמה".

אָמְדוֹן

"אָמְדוֹן" הוא הערכה של משקל, כל כמות או של גודל. כאשר אנחנו רוצים לדעת כמה תעלה עבודה מסוימת, או מה הגובה של בניין מסוים, יש לנו שתי אפשרויות: האחת, לקיים מדידה מדויקת ומפורטת; השנייה, להעריך באופן כללי את הסכום, או את הכמות שעליהם מדובר. להערכה כללית כזאת קוראים "אָמְדוֹן". המילה הזאת קיימת כבר בספרות ימי הביניים, בדרך כלל בצורה של ביטוי: "אומדן הדעת", כגון אצל הרמב"ן (חולין, צ"ז, ב').

אחת המילים המעניינות מן השורש אמ"ד היא "אמיד". אדם אמיד הוא אדם שיש לו כסף ונכסים. כנראה פירוש המילה הוא: "אדם שמעריכים או משערים שהוא עשיר".

יש כמה ביטויים המתאימים למצב שבו אין לנו ידיעות מספיקות על כמות או על היקף של דבר מה, ואנחנו נדרשים לשער השערות. הביטוי המקובל ביותר לכך הוא "בערך". אנחנו אומרים: "השעה עכשיו בערך שלוש וחצי", כלומר, ייתכן שזה כמעט שלוש וחצי או קצת אחרי שלוש וחצי. ביטוי מעניין מאוד הוא "כלל אצבע", ובאנגלית: "rule of thumb" (כלל האגודל). זהו עיקרון שאינו מתבסס על מדידה מדויקת אלא על ניסיון והשערות. הוא נטבע כנראה בימים שבהם ביצעו מדידות אורך באמצעות האגודל ולא באמצעות סרגל מדויק.

אמונה

"אמונה" היא מילה המבטאת ביטחון מלא בכך שדבר מסוים הוא קיים ואמיתי. אמונה באלוהים היא ביטחון מלא בכך שאלוהים קיים. אמונה באדם היא ביטחון בכך שבני האדם טובים, ואפשר לסמוך עליהם. המילה "אמונה" מופיעה בתנ"ך כמה עשרות פעמים, והיא מתייחסת בדרך כלל לביטחון של האדם באלוהים. בספר תהילים כתוב: "דַּרְךְ אֱמוּנָה בְּחַרְתִּי מִשְׁפָּטֶיךָ שְׂוִיתִי" (ק"ט, 30). לעומת זאת, בתלמוד כתוב: "אין אמונה בעובד כוכבים" (מסכת חולין, קל"ג, ב'). כלומר, אף פעם אל תסמוך על אדם שאינו מאמין באלוהים.

השורש של המילה אמונה הוא אמ"נ. זהו אחד השורשים המעניינים ביותר בעברית. מילים חשובות רבות נוצרו ממנו, למשל: נאמנות, אמינות, מאמן, אומנות, אומנות, אמן, ואפילו אומנם. המילה אמן, שבה מסיימים תפילות רבות, גם היא מן השורש הזה, והיא מבטאת ביטחון ואמונה. המילה העברית הזו מופיעה בשפות רבות. גם המילה "אָמַת" קשורה לשורש הזה, כי לפי חוקרים מסוימים המקור של המילה אמת הוא "אָמַת" לכל המילים האלה משותפת תחושת ה**ביטחון** שדבר מה הוא אמיתי, שאפשר לסמוך עליו. זה ברור כשאנו מדברים על מילים כמו "אמת" או "נאמנות". אדם נאמן הוא אדם שאנחנו בוטחים בו וסומכים עליו. אומנות היא "הדרך הנכונה והטובה ביותר לעשות דבר מה". המילה "אומנם" פירושה "זה באמת כך, אפשר לסמוך על זה".

קיימים צירופים רבים של המילה "אמונה" עם מילים אחרות: "אמונה שלמה" היא אמונה שאין בה כל ספק או פקפוק. אדם "קטן אמונה" הוא אדם שמפקפק בכל דבר. "אמונה עיוורת" היא אמונה שאינה מתייחסת למציאות, ואינה מוכנה להכיר בכך שדבר מה איננו בטוח ונכון. "אמונה תפלה/טפלה" היא אמונה שאין לה כל בסיס, למשל, האמונה של שחקני כדורגל, כי אם ישימו שום בנעליים הם ינצחו במשחק.

אָנוּשׁוֹת

פירוש המילה "אָנוּשׁוֹת" הוא כלל בני האדם. המקור של המילה הזו הוא "אָנוּשׁ". אָנוּשׁ הוא כינוי של האדם הראשון, כלומר זהו שם של אדם מסוים. ואולם אָנוּשׁ במקרא הוא כינוי לאדם בכלל. בספר תהילים כתוב: "מָה אָנוּשׁ כִּי תִזְכְּרוּ וְכִן אָדָם כִּי תִפְקְדוּ" (ח', 8). זה מזכיר מאוד את המילה "אדם". אָדָם הוא גם שם פרטי וגם כינוי לכל האנשים. כמו הביטוי, "בן אדם", אנחנו משתמשים גם בביטוי "בן אנוש".

המילה "אָנוּשׁ" קרובה למילה "איש". בשפות אחרות הקרובות לעברית אפשר לראות שהמילה המקבילה ל"איש" מכילה את האות נ', כמו בערבית: "אִנְס". אנו רואים זאת גם במילה "אנשים", וגם במילה "נשים", שהיא צורת הרבים של "אישה". בארמית "נש" הוא אדם, ו"בר-נש" הוא בן אדם, ומכאן המילה "ברנש", שפירושה "בן אדם".

בעברית נהוג להוסיף את האותיות –וּת למילים שונות, וכך מילה רגילה הופכת למושג או לרעיון. בימי הביניים הוסיפו למילה "אנוש" את האותיות –וּת, ונוצרה המילה "אנושות". הפירוש שלה היה אז שונה מהפירוש היום. כשאמרו "אנושות" התכוונו לטבע האדם. מאוחר יותר קיבלה המילה את המשמעות שאנו מכירים היום, של כלל בני האדם. המשוררת **נורית בת שחר** כתבה שיר: "אני מתפללת – אני מתפללת / שהאל יעשה שלום על כל בני האנושות / שתהיה תקווה לעולם, לאדם הפשוט".

במאה ה-19 פעל סופר חשוב שהשפיע מאוד על העברית, וכינויו היה **מנדלה מוכר ספרים**. הוא לקח את שם התואר "אנושי" ואת המילה "אנושיות" ונתן להן פירוש חדש: "אנושי" הוא לא רק מה ששייך לכל האנשים, אלא מה התכונות הטובות המאפיינות את האדם. מאז, התנהגות אכזרית היא בעינינו התנהגות "לא אנושית".

היום אנחנו נוהגים להשתמש במילה "אנוש" רק כשהיא חלק מביטוי רחב יותר. למשל, "צֶלֶם אָנוּשׁ" פירושו הדברים המוסריים והטובים שיש באדם; "חֲסִי אָנוּשׁ" הם יחסים שבין אדם לחברו; בכל ארגון יש מחלקת "מְשָׂבֵי אָנוּשׁ", המטפלת בכל מה שקשור לאנשים העובדים בארגון.

אָסִיף

לחג הסוכות קוראים גם **"חג האסיף"**. "אָסִיף" הוא פעולה בתחום החקלאות. החקלאים אוספים פרי או ירק כאשר הוא מבשיל. האסיף התקיים בעבר בעיקר בראשית הסתיו, ולכן נקבע לו חג מיוחד, חג הסוכות, כפי שכתוב בספר שמות: "וְחַג שְׁבַעַת תַּעֲשֶׂה לָךְ בַּפֹּרִי קִצִּיר חֲטִים וְחַג הָאֲסִיף תִּקְוֹפֶת הַשָּׁנָה" (ל"ד, 22). האסיף מופיע גם בלוח השנה העתיק ביותר שהתגלה, מלפני 3,200 שנה, והוא **לוח גזר**. שמו של אחד החודשים בלוח גזר הוא **ירח אספ**, כלומר, חודש האסיף.

הפסוק בספר שמות מזכיר גם את **חג השבועות**, שבו חוגגים את **קִצִּיר התבואה**. בשפה העברית יש מילים שונות המתייחסות לאיסוף התוצרת החקלאית, וכולן באותו המשקל: משקל קָטִיל, וביניהן "אסיף" ו"קציר". כאשר אוספים את הענבים בכרם או קוראים לזה **בְּצִיר**. כאשר אוספים או מלקטים את הזיתים או קוראים לזה **מְסִיק**. כאשר אוספים את התמרים מעץ התמר או קוראים לזה **גְּדִיד**. כאשר אוספים את התבואה לערמות קוראים לזה **גְּדִישׁ**. כאשר מטפלים בשיחי הגפנים או קוראים לכך **זְמִיר**, בעקבות הפסוק בשיר השירים: "עַת הַזְּמִיר הִגִּיעַ" (ב', 12). בלוח גזר מצוי חודש הנקרא **ירחו זמר**, "חודש הזמיר". מילה נפוצה מאוד היום היא "קָטִיף", למשל קטיף תפוחים.

השורש אס"ף קשור לכך שאנו מקבצים דברים רבים יחד. מכאן נולדה המילה "אָסְפָה", כלומר התקבצות של אנשים רבים יחד. "אָסוּפִי" הוא ילד בודד שמאמצים למשפחה, ו"אָסְפִּסוּן" הוא המון אנשים רבים המתקבצים יחד. שלוש דמויות בתנ"ך נקראות **אָסָף**, והוא ניתן גם כשם לילדים רבים בישראל.

לכבוד חג הסוכות נכתבו שירים רבים, המושרים בפי הילדים בבתי הספר ובגנים כבר שנים רבות. בשיר "זמר איכרים" מאת **מיכאל קשתן** נכתב: "לקוצרים רק רון, רק רון / ישמחו פי שבעתיים / האוספים אסיף אחרון". **שרה לוי תנאי** כתבה את השיר הידוע "חג אסיף": "חג אסיף, חג אסיף / כן ירבה וכן יוסיף. / בשדה חלף קציר, / ובכרם תם בציר/ ועתה עם בוא הסתיו / חג אסיף, נחוג בשיר".

אָפֶק

אופק הוא קו דמיוני שבו נפגשים השמיים והאדמה, או הים. אנחנו יודעים מן הניסיון שהקו הוא דמיוני, כי ככל שאנו מתקרבים אליו הוא הולך ומתרחק, ובעצם, אין קו כזה במציאות.

המילה "אופק" נוצרה בעברית בימי הביניים. באותה התקופה הייתה בקרב יהודי ספרד השפעה רבה של הערבית על העברית. מכיון שהעברית והערבית קרובות מאוד, היו מילים שעברו לעברית כמעט בלי שינוי. כך הפכה המילה הערבית "אָפֶק" למילה העברית "אופק".

בשיר עצוב שכתב **חיים חפר** על לוחם אהוב שנהרג במלחמה, הוא כותב: "הערב יורד, עלי אופק בוער, / רוחות בצמרת הרטיטו, / ואנו סביב למדורה נספר / על איש הפלמ"ח ושמו דודו".

מכיון שקו האופק הדמיוני פרוש לרוחב, נוצר מן המילה "אופק" שם תואר: "אופקי". כאשר אנו מתארים שטח או מרחב כלשהו, אנו מגדירים את קווי הרוחב שלו כקווים "אופקיים", ואת קווי האורך כקווים "אנכיים". "אנך" הוא מכשיר של בנאים היורד מלמעלה למטה, וכך נולד שם התואר "אנכי", מלמעלה למטה.

כמו מילים רבות בעברית, גם המילה "אופק" קיבלה פירושים נוספים באמצעות דימוי, קשר בין דברים על בסיס הדמיון ביניהם. בעברית החדשה, "אופק" איננו רק קו דמיוני לרוחב, אלא כלל הדברים שאנחנו מכירים ויודעים. לאדם משכיל מאוד יש "אופקים רחבים", ואילו אדם שמכיר מעט תחומים הוא "צר אופק". כלומר, אדם משכיל, הבוחן את מרחב הדעת והחוכמה, רואה הרבה יותר מהאיש חסר ההשכלה, ולכן האופק שלו רחב יותר.

מילים חשובות מן השורש אפ"ק הן "להתאפק", או "אפיק", אבל אין קשר בינן לבין המילה "אופק". למילים הנגזרות מאותו השורש אך הן שונות במשמעותן, ואין ביניהן קשר, קוראים מילים **הומונימיות**.

אשפיזין

בסוכות קיים נוהג של הזמנת אורחים מיוחדים לסוכה. הנוהג הזה מתייחס למסורת הנהוגה ביהדות מאות שנים, כנראה בהשפעת הקבלה וספר הזוהר, שעל-פיה, אנחנו מזמינים לסוכה את הדמויות הבולטות של עם ישראל: אברהם, יצחק, יעקב, יוסף, משה, אהרן ודוד. הם נקראים גם **אושפיזין עילאיים**, כלומר "אורחים עליונים". בשיר "הסוכה שלי" כתב **דודו ברק**: "לסוכה שלי / באו לחגוג / ערבה והדס / ולולב ואתרוג. / הדורים כדת / ויפים כדין / כבר באים לסוכה / אושפיזין, אושפיזין".

המילה "אושפיז" קיימת כבר בתלמוד, ופירושה "בעל אכסניה", כלומר, אדם המארח אנשים בבית מלון קטן. המילה הזאת מקורה ביוונית, שבה "הוספיטיון" פירושו "אכסניה". מן המילה היוונית הזו נוצרה במשך הדורות גם המילה האנגלית "hospital" שפירושה "בית חולים", מקום שבו מארחים חולים לטיפול.

בעברית החדשה יצרו מהמילה הזו, אושפיזין, שורש חדש ופועל חדש, "לאשפז", כלומר, להביא אדם לטיפול בבית חולים, וגם "להתאשפז", להיכנס לבית חולים לקבלת טיפול. אדם חולה הנלקח לבית החולים מובא ל"אשפוז". אנחנו מוצאים כאן דמיון מעניין בין השפה האנגלית ובין השפה העברית. בשתי השפות יש קשר בין האכסניה, המקום שבו מארחים, לבין בית החולים, שם מטפלים בחולים.

אַתֶּר

"אַתֶּר" היא מילה ארמית המופיעה פעמיים בתנ"ך ופירושה "מקום". בספר עזרא נכתב בארמית על בית המקדש, שהוא "אתר (מקום) אשר זובחים זבחים". היום "אתר" נחשבת מילה עברית. מילים לא מעטות שמקורן בארמית נחשבות חלק בלתי נפרד מן העברית, וביניהן: אימא, אבא, קופסה, גרסה, עידן ועוד. בארמית אומרים גם "אַתְרָא", כלומר "המקום". הביטוי "בכל אתר ואתר", כלומר, בכל מקום בעולם, לקוח מספר ה"זוהר".

בעברית של ימינו משתמשים במילה "אתר" כשמדברים על סוגים שונים של מקומות, למשל כשרוצים לצלם סרט מחפשים "אתר צילום". כשמתחילים לבנות בניין חדש קוראים לשטח המיועד לו "אתר בנייה". כשחופרים עתיקות קוראים למקום "אתר ארכיאולוגי", וכשיוצאים לטייל בארץ מגיעים לאתרים מעניינים. ליד חוף הים של תל אביב יש כיכר הנקראת **כיכר אתרים**. כאשר רוצים להנציח את זכרו של אדם בונים לכבודו "אתר זיכרון".

"אתר" היא מילה חשובה בעולם המְרָשָׁתָת (אינטרנט). "אתר אינטרנט" הוא מקום וירטואלי, לא ממשי, שבו אפשר למצוא סיפורים, תמונות ומידע. אנשים וארגונים רבים מקימים לעצמם אתרים ומפרסמים שם כל מיני דברים על עצמם ועל עבודתם. להקת **טיפקס** שרה על כך בשיר: "אני אוהב אותך ממש מוגזם": "באינטרנט אני אתר פותח / ובו תמונה של שנינו יחד / ואז כל העולם יודע / אני ואת זה רציני".

מן המילה "אתר" נולד גם פועל: "לְאַתֶּר". "איתור" פירושו חיפוש אחר אדם המתאים לתפקיד מסוים, או אחר מקום המתאים להקמת בניין או מפעל, וכדומה.

אַתְרוּג

אַתְרוּג הוא פרי הדר. הוא דומה ללימון, אך צבעו ירקרק יותר והוא חמוץ פחות בטעמו. הוא זכה למעמד מיוחד, כי בתלמוד קבעו שהוא שייך לארבעת המינים. בספר ויקרא כתוב "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרֵי עֵץ הָדָר כַּפֹּת תְּמָרִים וְעֵץ עֵבֶת וְעֵרְבֵי נָחַל" (כ"ג, 40), ובמשנה נקבע כי הפרי הזה הוא האתרוג.

המילה "אתרוג" מעניינת מאוד. היא נוצרה מהמילה הפרסית העתיקה "תורונג", שפירושה "פרי הדר", והיא מתייחסת כנראה ללימון. מן המילה "תורונג" נולדה באנגלית ובשפות אחרות המילה "orange", שפירושה "תפוח זהב", ובעקבות הפרי נקרא כך באנגלית גם הצבע הכתום. גם מן האתרוג נולד שם של צבע, **תָּרַג**, כלומר, שיש לו צבע ירקרק-צהוב, כמו של אתרוג. בתרגום **אונקלוס** של התורה לארמית, תרגמו את הביטוי "פרי עץ הדר", למילה הארמית "אתרוגין".

על האתרוג נאמר במדרש שהוא כמו תלמיד חכם, יש בו גם טעם וגם ריח (ויקרא רבה, ל'), והוא נחשב המין היקר והמיוחד ביותר בארבעת המינים. לכן נהוג לשמור עליו היטב. סיפורים רבים מספרים על הזהירות הרבה שבה טיפלו באתרוגים. **לוי קיפניס** כותב בשיר "אורחים לחג": "יום טוב לנו, חג שמח / ילדים, נגילה נא / לסוכתנו בא אורח: / אתרוג זהוב – ברוך הבא!"

השמירה הקפדנית על האתרוג גרמה לכך שהוא הפך לדימוי של משהו שצריך לשמור מכל משמר. המשורר **חיים נחמן ביאליק** חשב כמו רבים אחרים שהסופר **ש"י עגנון** הוא סופר מיוחד במינו, שיש לשמור עליו ולטפח אותו, ולכן קרא לו "אתרוג מהודר ומובחר".

בִּטּוּי

לכל אחד מאתנו יש דברים שהוא רוצה לומר, להביע או להציג בפני אחרים. נוכל לומר שאנחנו רוצים ל**בטא** את עצמנו, או לתת לעצמנו **ביטוי**.

בעבר "ביטוי" היה רק בדיבור. בספר ויקרא כתוב: "או נֶפֶשׁ כִּי תִשָּׁבַע לְבִטָּא בְשִׁפְתָיִם לְהָרַע או לְהִיטִיב" (ה', 4). במשנה (מסכת הוריות, ב' ה') ובתלמוד מופיע הניב "ביטוי שפתיים", כלומר, דברים שאדם אומר. היום אפשר "לתת ביטוי" לדברים שאנו רוצים לומר בדרכים רבות, בציור, במוזיקה, בהתנהגות שלנו ועוד. על אדם שיודע לדבר יפה ולנסח את דבריו בבהירות, אנו אומרים שיש לו "כושר ביטוי".

למילה "ביטוי" יש משמעות נוספת, חדשה יותר. "ביטוי" הוא חיבור של כמה מילים שמופיעות יחד בשפה. זה יכול להיות פתגם קצר, כמו "טובים השניים מן האחד"; זה יכול להיות צירוף מילים שיש לו משמעות מיוחדת, כמו "אחז את השור בקרניו", כלומר, טיפל בבעיה קשה באופן מהיר ומוצלח. הביטוי הזה מקורו במלחמות השורים בספרד. לביטוי כזה אנחנו קוראים גם "ניב", או "מטבע לשון". המילה ביטוי היא אמנם מן השורש בט"א, אבל האות האחרונה שלה איננה א', אלא דווקא י'. איננו אומרים ביטוא, אלא ביטוי. יש עוד מילים בשורש שנגמר בא' שבהן הא' הופכת לי'. למשל, נשוי, אדם שהתחתן, מהשורש נש"א, או מצוי, מן השורש מצ"א.

בְּכוֹרָה

הילד הראשון שנולד למשפחה הוא הבן הבכור, או הבת הבכורה. לבן הבכור יש מעמד מיוחד ולפעמים גם זכויות מיוחדות, ובעבר הוא נחשב היורש של רכוש המשפחה או של התפקיד החשוב במשפחה. מעמד זה נקרא "בכורה". הסיפור המפורסם ביותר העוסק בבכורה הוא סיפורי יעקב ועשו (בראשית כ"ה). הם היו תאומים, אך מכיוון שעשיו יצא לאור העולם לפני יעקב, הוא זכה בבכורה, ורק תחבולה של יעקב גרמה לו לוותר עליה. לכן אנחנו אומרים שעשיו "מכר את הבכורה בנזיד עדשים".

השורש בכ"ר מופיע בשפות רבות הקרובות לעברית, השפות השמיות. פירוש השורש הוא "להגיע ראשון", או "להגיע מוקדם". יש גם השערה שהמילה "בוקר" באה מאותו השורש, שהרי הבוקר הוא החלק המוקדם של היום. יש עוד מילים הנגזרות מן השורש הזה, הם ועניין "להגיע ראשון". למשל, לפירות הראשונים אנו קוראים **בְּכוֹרוֹת**, ובספר ישעיהו נזכרת "בכורה בטרם קיץ" (כ"ח, 4), כלומר: תאנה שרק עכשיו הבשילה, לפני קטיפת התאנים הנקרא 'קיץ'. **חג הביכורים** הוא החג שבו מביאים את הפירות הראשונים וחוגגים את העונה החדשה של הפרי. כשאדם מפרסם ספר ראשון אנו קוראים לו "ספר ביכורים". "טיסת בכורה" היא הטיסה הראשונה של טייס או של מטוס חדש. "נאום בכורה" הוא הנאום הראשון של אדם חשוב בכהונתו בתפקיד החדש.

גם ה**בְּכָר** או ה**בְּכוֹרָה**, הצאצא של הגמל, נגזר מאותו השורש, גם כאשר הבכר שנולד אינו הבכור. כאשר אנו מעדיפים מישהו על פני מישהו אחר, אנחנו מְבַכְרִים אותו, כלומר שמים אותו ראשון, לפני כולם. האדם החשוב ביותר בארגון הוא "בְּכִיר". לכן אפשר לקרוא בעיתונים על "פקידים בכירים", כלומר אנשים חשובים בממשלה. "קצינים בכירים" הם קצינים בעלי דרגה גבוהה מאוד.

ביקורת

לא תמיד אנחנו מרוצים. לפעמים נראה לנו שהשיעור היה משעמם, או שההורים שלנו לא עוזרים לנו די. במקרים האלה אנו אומרים שיש לנו ביקורת על המורה או על ההורים. גם למורה ולהורים יש ביקורת עלינו כתלמידים. בעיתון יש הרבה ביקורת על הממשלה, ועל דברים אחרים שאינם כשורה. כאשר אנחנו הולכים לקולנוע, הסדרן קורע מן הכרטיס את ה"ביקורת", כדי שלא נוכל להשתמש בכרטיס שוב.

המילה "ביקורת" היא מן השורש בק"ר, וקשורה לפועל "לבקר". לפועל הזה שתי משמעויות. על פי משמעות אחת, אנחנו באים לביקור אצל חבר או שכן, בדרך כלל לזמן קצר. על פי המשמעות השנייה, אנחנו "מותחים/מעבירים על מישהו ביקורת", בודקים וקובעים אם הוא מתנהג בסדר. שתי הצורות נמצאות בתנ"ך, אולם נפוצה יותר המשמעות השנייה, של בדיקה וחקירה, שהיא כנראה המשמעות המקורית של הפועל. אדם שבא לבדוק אצל מישהו אם הכול בסדר, נכנס לביתו לזמן מה, כלומר, מבקר אצלו, וזה הקשר בין שתי המשמעויות.

כשאנחנו מדברים על "ביקורת" אנחנו מתכוונים בדרך כלל לביקורת שלילית, אף על פי שבעקבות ביקורת ניתן גם להסיק שהכול בסדר. כאשר מבקרים מישהו בחרפות, אומרים ששולחים אליו "חצי ביקורת". כשאנו רוצים שהביקורת תעזור לאדם לשפר את התנהגותו אנו מעדיפים "ביקורת בונה", ביקורת שתעזור לו להשתפר, ולא רק תיתן לו הרגשה שהוא לא בסדר.

אדם שתפקידו לכתוב או לומר דברי ביקורת נקרא "מְבַקֵּר". יש "מבקר תיאטרון", "מבקר קולנוע", "מבקר ספרות" וגם "מבקר מסעדות". בכל ארגון גדול יש "מבקר", שתפקידו לבדוק שהכול בסדר בארגון. במדינה יש תפקיד חשוב מאוד, "מבקר המדינה", הבודק שמשרדי הממשלה ומוסדות המדינה פועלים כמו שצריך. גם באוטובוס או ברכבת יש מבקר, שבודק אם כל הנוסעים קנו כרטיסים. מילה חדשה שדומה לביקורת היא "בְּקֶרֶה". למשל, כשנוסעים לחו"ל עוברים בדוכנים שבהם בודקים דרכונים, והם נקראים "בקרתי דרכונים".

כשמישהו מאוד לא בסדר אנחנו אומרים שהוא "מתחת לכל ביקורת". הביטוי הזה קיים בגרמנית והוא הגיע לארץ ישראל ותורגם לעברית מסיבה מפתיעה מעט. בתעודות שניתנו לתלמידים בגרמניה, ואחר כך בישראל, היו ציונים שחלק מהם אינם דומים לציונים שאנו מכירים היום. הציון הנמוך ביותר היה "מתחת לכל ביקורת". כך נכנס הביטוי הזה לשפה העברית, אף שבתעודות כבר אינו מופיע.

בְּשׁוּרָה

כאשר מספרים לנו על משהו טוב מאוד שהתרחש עכשיו או שעומד להתרחש בעתיד, קוראים לכך **"בשורה"**. אנחנו אוהבים מאוד לקבל בשורות. ברוב המקרים שבהם מדובר על בשורה או על מי שמבשר משהו, כלומר מביא בשורה, מדובר בבשורה טובה, וזה כך גם בתנ"ך. כשדוד המלך שמע שאחיימעץ מתקרב למסור לו הודעה, הוא אמר **"אִישׁ טוֹב זֶה וְאֶל בְּשׁוּרָה טוֹבָה יָבֹא"** (שמואל ב', י"ח, 27). **"יום בשורה"** הוא יום שבו מודיעים על דברים משמחים. בשיר ילדים של **יעקב פיכמן** אנו שרים **"בשורה טובה הבאתי / כי הגן נמלא אורה: / וביער ובחורש / כל ציפור אומרה שירה"**.

לא תמיד הבשורות הן טובות. למשל, בספר איוב הודיעו לאיוב שוב ושוב הודעות קשות ועצובות. אחרי שתרגמו את התנ"ך לשפה הגרמנית, נולד בגרמנית הביטוי **"בשורת איוב"**. בעקבות הביטוי בגרמנית, כשאנחנו מדברים על הודעה קשה מאוד על משהו אנחנו קוראים לה **"בשורת איוב"**. בנצרות **"בשורה"** היא מילה חשובה מאוד. בספר הברית החדשה, שהוא הספר הקדוש לנוצרים, יש כמה ספרים הנקראים **"בשורות"**, למשל **"הבשורה על פי יוחנן"** וכדומה. גם בתנ"ך מוזכר אדם המביא לעם ידיעה על דברים גדולים שיתרחשו, והוא נקרא **"המבשר"**. בספר ישעיהו נכתב **"מִה נָאוּוּ עַל הַהָרִים רְגְלֵי מְבַשֵּׂר מְשֻׁמֵּיעַ שְׁלוֹם מְבַשֵּׂר טוֹב"** (נ"ב, 7). **יורם טהרלב** כתב על האיש הזה שיר: **"האיש אשר יביא את הבשורה, / חמוץ בגדים יבוא / אל תוך העיר הנצורה; / ומבטו רחוק באופק מתבונן הוא, / ומי בבואו יכירונו?"** ירושלים נקראת אצל ישעיהו **מבשרת ציון**, ועל כן הוקם ליד ירושלים יישוב גדול בשם הזה.

גאון

כשאנו אומרים על מישהו שהוא "גאון", אנו מתכוונים לומר שהוא מוכשר מאוד ויודע דברים רבים בתחום מסוים, למשל מתמטיקה, או קולנוע. אבל למילה "גאון" פירושים נוספים, והסיפור שלה ארוך ומעניין.

המילה גאון היא מן השורש גא/גא"ה. מן השורש הזה קיימות כל מיני מילים, כמו "גאונה", "גאות" ועוד. המשותף למילים האלה הוא שהן קשורות בגובה. כאשר יש "גאות" המים גבוהים, ו"גאוה" היא תחושה של אדם שהוא גבוה יותר מאחרים (כמו בביטוי "גבה לבו"). "גאון" בתנ"ך פירושו המקום הגבוה. למשל "גאון הירדן" הוא המקום הגבוה שבו מתחיל נהר הירדן, והוא זורם ויורד אל העמקים והבקעה. בתנ"ך "גאון" פירושו גם הרגשה של גובה וחשיבות. בספר ישעיהו כתוב: "בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה צֶמַח ה' לְצַבִּי וּלְכַבֹּד וּפְרִי הָאָרֶץ לְגֵאוֹן וּלְתַפְאֶרֶת לְפִלִּיטַת יִשְׂרָאֵל" (ד', 2). לפעמים תחושת הגובה והחשיבות הזאת מוגזמת ומרגיזה, ולכן כתוב בספר ויקרא, נגד עם שחשב שהוא חזק וחשוב יותר מכולם: "וְשִׁבְרֹתַי אֶת גֵּאוֹן עֵזְכֶם וְנִתְתִּי אֶת שְׂמֵיכֶם כְּבָרָזַל וְאֶת אֲרָצְכֶם כְּנַחֲשָׁה" (כ"ו, 19).

גם על בני אדם נאמר שהם גאוניים, כלומר החשובים והגבוהים ביותר. בתנ"ך מוזכרים "גאון יעקב" ו"גאון ישראל". לפני יותר מאלף שנה נהגו לקרוא למנהיגים הרוחניים של העם שישב בבבל "גאוניים". בין הגאונים המפורסמים חשוב להזכיר את **רבי סעדיה גאון** ואת **רבי עמרם גאון**, שכתב את הנוסח הראשון של ההגדה של פסח.

מדוע אנו אומרים על אדם מוכשר מאוד שהוא "גאון"? גם מפני שהוא, בתחומו, גבוה מעל האחרים, אבל יש לכך עוד הסבר. באנגלית ובשפות אחרות יש מילה דומה למילה גאון, genius, שפירושה אדם מוכשר מאוד. יש לא מעט מילים בעברית שקיבלו משמעות חדשה, מפני שהן דומות בצלילן למילה לועזית באותה המשמעות. כאשר מישהו אומר דבר מה חכם, אנו אומרים שזה היה "גאוני". לפעמים אנחנו משתמשים במילה "גאון" בעקיצה, באירוניה. מישהו עושה מעשה טיפשי, ואנחנו אומרים: "איזה גאון!"

גאון הוא שם משפחה נפוץ, בעיקר במשפחות ספרדיות. אחת המשפחות המפורסמות בשם זה היא המשפחה שממנה יצאו איש העסקים **בני גאון**, ואחיו הזמר **יהורם גאון**.

גְבוּרָה

"גבורה" היא תכונה המתגלית כאשר אדם פועל באומץ רב במצבים מסוכנים, אינו מגלה פחד ומוכן להקריב את עצמו. בתנ"ך, כאשר מספרים על מלכים מסוימים בישראל, כותבים שהם עשו מעשי גבורה.

המילה "גבורה" מזכירה לנו מילים אחרות מאותו השורש, גב"ר. למשל המילה "גִּבּוֹר" משמעותה, שמייחסים לאדם ממין זכר תכונה של גבורה וכו'. אדם אמיץ וחזק, בדרך כלל לוחם בקרב, נקרא "גיבור". הגיבור המפורסם ביותר המוכר מסיפורי התנ"ך הוא שמשון (שופטים י"ג-ט"ז), ועל כן הוא נקרא **שמשון הגיבור**. כאשר דוד בכה על חברו הטוב יהונתן, הוא שר "אֵיךְ נָפְלוּ גִבּוֹרִים?" (שמואל ב', א', 27).

הגבורה היא אחת התכונות החשובות יותר בעיני בני האדם בכלל, וביהדות בפרט. לכן אלוהים נקרא בתלמוד: **הגבורה**, כלומר, התכונה הזאת חשובה כל כך, שהיא מזוהה עם אלוהים. כשמישהו אומר משהו חשוב וחכם אנו אומרים שהוא מדבר "מפי הגבורה", כאילו שמע את זה מאלוהים.

המשנה מתארת במסכת אבות (הכ"א) את ח"י האדם לפי הגיל שלו, ולכל גיל היא מעניקה תכונה או תפקיד. למשל בן שמונה עשרה מיועד לחופה, כלומר זה גיל הנישואין; בן ארבעים לבניה, כלומר זה גיל של תבונה וחוכמה. ובנוגע לגיל 80 המשנה אומרת: "בן שמונים לגבורה". האמרה הזאת באה בעקבות פסוק בספר **תהילים**: "יְמֵי שְׁנוֹתֵינוּ בָּהֶם שְׁבַעִים שָׁנָה וְאִם בְּגִבּוֹרֹת שְׁמוֹנִים שָׁנָה", כלומר, אם שנות חיינו גברו מאוד, נגיע לגיל שמונים. לכן אומרים על מי שהגיע לגיל שמונים, שהוא "הגיע לגבורת".

"גיבור" קיבל בימינו משמעות חדשה. "גיבור" הוא דמות מרכזית במחזה, בסרט או בספר, כמו באנגלית, "hero". אין פירוש הדבר שהוא לוחם בקרב או אמיץ במיוחד, אולם, אולי נקבעה המילה הזאת מפני שבעבר השירים והסיפורים נכתבו בעיקר על גיבורים בשדה הקרב. היום נוהגים לכתוב ספרים ומחזות על אנשים פשוטים או חלשים, והם מכונים "אנטי-גיבור".

לא תמיד המילים בשורש גב"ר נחשבות חיוביות. "גביר" הוא אדם חשוב ובעל מעמד, בדרך כלל מפני שיש לו כסף ורכוש רב. "גברתן" הוא אדם חזק וגדול, וקצת מפחיד.

המשוררת **רחל** כתבה בשיר "אל ארצי": "לא שרתי לך ארצי, / ולא פיארתי שמך / בעלילות גבורה / בשלל קרבות. / רק עץ ידי נטעו / חופי ירדן שוקטים, / רק שביל כבשו רגליי / על פני שדות".

גִּזְע

"גִּזְע" הוא החלק של העץ היוצא מתוך השורשים הנמצאים באדמה. מתוך הגזע מסתעפים ענפים. בתוך גזע העץ יש טבעות המלמדות על גילו של העץ. השורש של המילה הוא גז"ע, והוא מזכיר לנו את השורש גז"ע. "גזע" הוא מה שאפשר לגדוע, או לכרות.

למילה "גזע" נוספה משמעות. היא מתייחסת לקבוצה של אנשים שיש להם משהו משותף, תכונות משותפות, צבע משותף או היסטוריה משותפת. המשמעות הזאת היא דימוי. אנחנו רואים את קבוצת בני האדם הזאת כאילו היא עץ הצומח מהאדמה, וממנו יוצאות קבוצות מיוחדות יותר. הקשר הזה נוצר בעברית כבר בתנ"ך. בספר ישעיהו כתוב: "וַיֵּצֵא חֹטֵר מִגִּזְע יִשְׂרָאֵל וַיִּצְרֶם מִשְׁרָשָׁיו יִפְרֶה" (יא, 1). ישעיהו מדמה את המשפחה הגדולה, בית האב של ישי שממנו יצא המלך דוד, לעץ, שיש לו גזע ושורשים.

זאב ז'בוטינסקי חיבר את ההמנון של תנועת בית"ר, ושם הוא כתב: "בדם וביזע / יוקם לנו גזע / גאון ונדיב ואכזר". אבל במאה ה-20 שימשה המילה "גזע" למטרות שליליות מאוד. הגרמנים בתקופה השלטון הנאצי האמינו שהגזע שלהם, שהם קראו לו "הגזע הארי", הוא הקבוצה העליונה של בני האדם שצריכה לשלוט על כל האנושות. לכן הם ניסחו את "תורת הגזע", וחוקקו חוקים של "טוהר הגזע", שעל-פיהם, לבני גזעים אחרים אסור להתערבב עם הגזע הארי. השקפה כזאת אנו מכנים "השקפה גזענית", ואדם המחזיק בה הוא "גזען". בחברות למיניהן יש עד היום גילויים של גזענות כלפי קבוצות בחברה. החוקים המקובלים בעולם ובישראל מתנגדים לגזענות. במגילת העצמאות של מדינת ישראל נכתב: "מדינת ישראל... תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל **דת, גזע ומין**". ניסוח כזה נכלל גם בהכרזה על זכויות האדם של האומות המאוחדות.

גְלוּת

המילה "גלות" היא אחת החשובות בהיסטוריה של העם היהודי. העם היהודי יצא לגלות כמה וכמה פעמים, ופוזר בכל מיני ארצות. "גלות" היא האירוע שבו העם יוצא לארץ שאינה שלו, לא מתוך בחירה אלא מתוך כורח. גם עצם החיים בארץ זרה נקראים "גלות".

"גלות" נקראה בדרך כלל על שם הארץ שאליה הוגלו היהודים, או על שם הארץ שממנה הם גלו. הנביא ירמיהו (כ"ד, 5) מדבר על **גלות יהודה**, כלומר, הגלות של בני יהודה שהוגלו לבבל על ידי נבוכדנצר במאה השישית לפני הספירה. הגלות הזאת נקראת בדרך כלל **גלות בבל**. **גלות ספרד** ב-1492 היא שם שניתן לגירוש של היהודים מספרד.

במקורות קראו לגלויות בשמות סמליים. **גלות אדום** היא שעבוד ישראל על ידי הרומאים לאחר חורבן בית שני (במדבר רבה, ז'). **גלות אשור** היא גירוש עשרת השבטים על ידי סנחריב במאה השמינית לפני הספירה. **גלות ישמעאל** היא שם שניתן בספר הזוהר לגולי ישראל בארצות האסלאם.

שורשה של המילה גלות הוא גל"י/גל"ה, וממנה באה המילה הקרובה לה במשמעות, "גולה". גולה היא בדרך כלל הארץ שאליה מגיעים האנשים שיוצאים לגלות. אנחנו מכירים מן השורש הזה מילים כמו: גילוי, תגלית ועוד. מה הקשר ביניהן לבין הגלות? מי שיוצא לגלות הוא מי שחושפים אותו מן המקום שבו הוא נמצא, מן המסתור שלו. המילה הזאת נמצאת גם בשפות השמיות אחרות. באתיופית "תגלגל" פירושו נלקח לגלות. בארמית המילה המקבילה לגולה ולגלות היא "גלותא". לאדם שעמד בראש יישוב יהודי בארץ גולה כלשהי קראו **ריש גְלוּתָא**, כלומר ראש הגולה.

אחד הביטויים שהיו נפוצים מאוד בארץ ישראל בתקופה החדשה הוא "אלפיים שנות גלות". בשיר "ארצנו הקטנטונת" של **שמואל פישר** הוא כתב: "אחרי אלפיים שנות גלות / אליך חזרתי. / את היחידה שלי / ארצנו הקטנטונת, לנצח אירשתיך". כאשר אנו מדברים על דבר מה ארוך ומשעמם אנו אומרים שהוא "ארוך כאורך הגלות".

גָּלִיל

כשמזכירים את המילה "גָּלִיל" אנחנו חושבים על שני דברים שונים: או על השיעור האחרון בהנדסה, או על טיול שעשינו לצפון הארץ. האם יש קשר בין המילים האלה? נראה שיש, אבל הוא אינו פשוט כל כך.

בהנדסה המרחב, "גָּלִיל" הוא גוף הנדסי ששני הבסיסים העגולים שלו שווים בגודלם. בתנ"ך פירוש המילה הוא "עמוד", ובמגילת שיר השירים מתואר הגבר האהוב: "יָדָיו גָּלִילִי זָהָב מְמַלְאִים בְּתַרְשִׁישׁ" (ה', 14), כלומר, הידיים שלו דומות לעמודים של זהב. "גָּלִיל" בתנ"ך הוא גם ציר של דלת. "גָּלִיל" קשור כאן לשורש גל"ל, ומתאר משהו עגול או שיש לו תנועה של סיבוב. מן השורש הזה אנו מכירים מילים רבות, למשל: "גל" בים נקרא כך בזכות התנועה המעוגלת שלו; "מגילה" נקראת כך כי אנו מגוללים אותה כשאנו פותחים או סוגרים אותה; "גלולה" שאנחנו בולעים נקראת כך בגלל הצורה העגולה שלה.

בשפות שמיות למיניהן אנחנו מוצאים את המילה "גָּלִיל" גם במשמעות של אזור בארץ. בספר מלכים א' כתוב: "אֶזְרָא יִתֵּן הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה לְחִירָם עֶשְׂרִים עִיר בְּאַרְץ הַגָּלִיל" (ה', 25). מהי ארץ הגליל? בתנ"ך מדובר על "גליל הגויים", האזור שבו גרים הגויים. הפרשנים למיניהם מנסים להסביר את המילה הזאת. רש"י מסביר שגליל הגויים היא כל ארץ ישראל, שהייתה "גוללת אליה את כל הגויים", כלומר אוספת אותם אליה.

במשנה מחלקים את האזור הצפוני לשניים: הגליל העליון והגליל התחתון (מסכת שביעית, ט', ב'). החלוקה הזאת מקובלת עד היום, ואליה מוסיפים גם את "הגליל המערבי", וכך מחלקים את צפון הארץ לשלושה גלילים או אזורים. לאזור הצפוני-מזרחי של הגליל העליון קוראים גם "אצבע הגליל". הסיבה לכך היא, שבמפות של מדינת ישראל נראה האזור הזה כמו אצבע שיוצאת מהשטח הרחב יותר המכיל את כל הגליל.

הגליל הוא חלק אהוב מאוד בארץ ישראל, ונכתבו עליו שירים רבים. המשורר נתן אלתרמן כתב שיר שחברה לו גם מנגינה: "ליל גליל, ליל גליל, / ליל גליל, / ליל קליל, / ליל גליל, לילה ליל, / רוח, רוח, רוח ליל". אהוד מנור כתב שיר על טיול בגליל. הוא מתחיל במילים: "קח מקל, קח תרמיל, / בוא אתי אל הגליל, / בוא אתי ביום אביב / נהלך סביב, סביב". יוסף טרומפלדור, שנהרג בהגנה על תל חי בשנת 1917, זכה לכינוי "יוסף הגלילי".

"גָּלִיל" הוא גם שם של רובה שפותח בישראל, והוא נקרא על שם הממציא שלו, עוזיה גליל. קיבוץ גליל ים, לעומת זאת, אינו נמצא בגליל אלא בשרון. הוא נקרא כך כי בעבר הרחוק שכן באזור כפר שומרני בשם הזה, גליל ים, ועד מלחמת העצמאות שכן שם כפר ערבי בשם אג'ליל.

דָּבָר

"דָּבָר" היא אחת המילים החשובות בעברית. היא חשובה לא רק מפני שאנו מרבים להשתמש בה, אלא בעיקר מפני שיש לה שתי משמעויות, שהקשר ביניהן מעניין מאוד. המשמעות הראשונה של "דָּבָר" היא משהו שאנחנו אומרים. מכאן גם הפועל "לדבר", והמילה "דיבור". על הלוחות של משה נכתבו "עשרת הדיברות", ובניסוח אחר, עשרת הדברים, כלומר: עשרת הכללים החשובים של המוסר היהודי. המשמעות של "משהו שנאמר" היא כנראה המשמעות הקדומה יותר של המילה "דָּבָר". בתנ"ך יש פסוקים רבים שבהם המילה "דָּבָר" פירושה משהו שאומרים. למשל, **אדוניה בן חגית** בא אל **בת שבע** כדי לשכנע אותה שהוא יהיה מלך ישראל. וכך כתוב: **"וַיֹּאמֶר דָּבָר לִי אֱלֹהִים וַתֹּאמֶר דָּבָר"** (מלכים א', ב', 14).

המשמעות השנייה והחשובה לא פחות של "דָּבָר" היא "חֲפָצָה" או "עניין", משהו בעולם. "דָּבָר" היא מילה נפוצה וכללית שנועדה לתאר מה יש בעולם שלנו. למשל, בספר בראשית נכתב: **"וַיִּסְפָּר הָעֶבֶד לְיִצְחָק אֵת כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר עָשָׂה"** (כ"ד, 66).

בתנ"ך נכללים כמה ספרים שהמילה "דָּבָר" מופיעה בשמם: ספר **דברים**, ושני ספרי **דברי הימים**. קיים גם ספר **במדבר**, אך כאן הכוונה למשמעות אחרת של השורש דב"ר, שפירושה "מרעה", והמדבר הוא המקום שבו רועים את הצאן. **דָּבָר** הוא שמו של עיתון יומי חשוב בישראל, שנסגר בשנת 1996.

בעברית קיימים ביטויים רבים מאוד שהמילה "דָּבָר" מופיעה בהם. חלק מהם מתייחסים למשמעות הראשונה של דבר, האמירה. יש "דברי הבל" או "דברי שטות". מצד שני יש "דברי טעם", וכשישישו אומר דברים נכונים, אומרים שאלה "דברי אלוהים חיים". בספר קהלת נאמר: **"דָּבָרִי חֲכָמִים בְּנַחַת נִשְׁמָעִים מִזְעָקֵת מוֹשֵׁל בְּכִסְיִלִּים"** (ט', 17).

החלק האחר של הביטויים מתייחס למשמעות השנייה של המילה "דָּבָר". חפצים יקרים נקראים "דברי ערך". על אדם שעוסק בנושא אחד בהתלהבות ובמסירות אנחנו אומרים שהוא "משוגע לדבר". כאשר אנו טוענים שידיעה מסוימת אינה נכונה או שקרית, אנחנו אומרים בעקבות התלמוד: "לא היו דברים מעולם", או בראשי תיבות: להד"ם. כשאנו רוצים להרגיע את האנשים סביבנו אחרי שקרה מקרה לא נעים, אנחנו אומרים "אין דבר", כלומר, מה שקרה איננו עניין חשוב. כשמישהו אומר לנו בנימוס "בבקשה", אנחנו עונים "על לא דבר". זהו תרגום של הביטוי בלדינו "דָּה נָאדָה". **אריק לביא** שר באחד השירים שלו: "שום דבר לא ידוע / לא שנה, לא שבוע / יש לנוע, לנוע / ולחשוב שהייתי יכול / לחזור על הכול".

דור

"דור" הוא קבוצה של בני אדם שנולדו באותה התקופה, והם בערך בני אותו הגיל. עם השנים יש ביניהם עוד ועוד דברים משותפים, הם הולכים יחד לבית הספר ולצבא, ועוברים חוויות דומות לאורך החיים. כשאנחנו מדברים על "דור" אנחנו מדברים על משהו שמשותף לאנשים האלה, גם אם כל אחד מהם הוא אדם עצמאי, ובני האדם באותו הדור שונים אלה מאלה.

המילה "דור" היא מן השורש דו"ר, שפירושו הליכה במעגל, בסיבוב. אנחנו מדברים על מעגל הדורות, על כך שלאורך הזמן, כל דור בא אחרי הדור שלפניו. קהלת אמר על כך: "דור הַלֵךְ וְדור בָּא וְהָאָרֶץ לְעוֹלָם עֹמֶדֶת" (א', 4). מן השורש הזה נגזרות עוד מילים הקשורות למעגל. למשל: "מדורה", שהיא מבנה של עצים בצורת מעגל שמדליקים בו אש; גם המילים "דירה" או "מדור" קשורות, כנראה, לשורש הזה, אולי מפני שהבתים בעבר היו עגולים; גם המילים "דוור" ו"דואר" קשורות לצורת המעגל: הדוור הולך במסלולים מעגליים כדי לחלק את דברי הדואר.

כבר בתקופת התלמוד עמדו על כך שלכל דור יש אופי מיוחד ותפקיד מיוחד. במשנה מונים דורות שונים, שכל אחד מהם סבל מבעיה מסוימת. "דור המבול" הוא הדור שהושמד במבול הגדול; "דור הפלגה" הוא הדור שהתפלג במגדל בבל והתפזר בעולם; "דור המדבר" הוא הדור שיצא ממצרים אבל לא הגיע לארץ ישראל. גם היום, כשאנו מדברים על קבוצות של אנשים שעבדו קשה למען מטרה אבל לא הספיקו לראות את התגשמותה, אנו קוראים להם "דור המדבר".

גם בארץ ישראל החדשה ובמדינת ישראל מדברים על דורות שונים. דור החלוצים נקרא "דור המייסדים"; הדור שנלחם במלחמת השחרור נקרא "דור תש"ח", והדור שנולד עם קום המדינה נקרא "דור המדינה". אחר כך דיברו על "דור האספרסו" ועל "דור הג'ינס", והתכוונו לכך שהדורות החדשים אוהבים לבלות וליהנות.

כל דור נוהג להסתכל על הדורות שבאו לפניו, ועל אלה שבאים אחריו. לפעמים אנחנו מזלזלים בדורות הקודמים, ולפעמים מתפעלים מההישגים שלהם ואפילו קוראים להם "דור הנפילים". אנשים מבוגרים נוהגים לומר ש"הולך ופוחת הדור", כי הם סבורים שהדורות החדשים פחות טובים מהם. אבל יש גם צורת מחשבה שעל-פיה, בכל דור יש דברים טובים ורעים, ומה שחשוב שבני דורות שונים ידברו זה עם זה, כמו בביטוי "דור לדור יביע אומר". **אהוד מנור** חשב שהדורות הבאים יהיו טובים יותר מהדור שלו, וכתב על זה שיר יפה: "הדור הבא ישן בחדר הסמוך, / אני שומע את נשימתו. / ... דור, דור, / אל תשבור את חלומך, כמוני. / דור דור / אל תמכור את עולמך". את השיר הזה שר **חנן יובל**, ששם בנו בכורו **דור**.

דִּיּוֹן

"דִּיּוֹן" הוא שיחה מסודרת בין כמה אנשים בנושא כלשהו, בדרך כלל במטרה להגיע למסקנות משותפות. לכן, לשיחה סתמית בבית או בחצר לא נקרא "דִּיּוֹן", אבל כאשר שני צדדים באים לבית המשפט ומבקשים את החלטתו של השופט, הרי זה דיון. גם בממשלה ובכנסת מתקיימים דיונים, וגם בחברות ובארגונים.

המילה "דִּיּוֹן" מופיעה כבר בימי הביניים. השורש שלה הוא דו"נ, וגם השורש הזה מראה לנו שדיון קשור בבתי משפט, בדינים ובחוקים. מילה חשובה אחרת מאותו השורש היא "מדינה". מדינה היא, למעשה, מוסד גדול שיש לו חוקים ודינים. מדינה שאין לה מערכת של חוק ומשפט אינה יכולה להיקרא "מדינה".

כאשר אנחנו מביאים נושא לדיון, אנו אומרים לפעמים שהוא הובא "לשולחן הדיונים". אין פירוש הדבר שמדובר בשולחן ממש, אולם מאחר שרוב הדיונים מתקיימים סביב שולחן – נוצר הביטוי הזה. לקבוצת אנשים הדנים בפני קהל בנושא מסוים אנו קוראים בלעז "פאנל", ובעברית: "חבר דיון". מושג חשוב אחר הוא "תרבות דיון", שפירושו כללים שמאפשרים לאנשים לנהל דיון בנימוס ובהקשבה, גם כשאננם מסכימים זה עם זה.

דְמוּת

המילה "דְמוּת" מבלבלת מעט. האם דמות היא דבר אמיתי, בן אדם או חיה, או דמות היא רק מה שנדמה לנו, מה שאנחנו חושבים שאנחנו רואים? כשאנחנו אומרים שמתקרבות כמה "דמויות" לבית שלנו, אנחנו מתכוונים לומר, כי אלה אנשים אמיתיים. למשל, בשיר **הליצן ששר בני ברמן** מסופר, כי "בין חבל לחבל / שם דמות מכרכרת / זאת דמות הליצן הננס". כלומר, כאשר הדמות של הליצן מתקרבת, מתברר שהיא איש אמיתי. לעומת זאת, באחד החזיונות של **הנביא יחזקאל**, הוא מתאר רוח סערה, "וּמְתוֹכָה דְמוּת אֶרְבַּע חַיֹּת זָה מְרַאֲיֵן דְמוּת אָדָם לְהִנָּה" (יחזקאל א', 5), כלומר, החיות נראות כמו בני אדם, אף שאינן בני אדם. המילה "דְמוּת" כאן פירושה "צורה". "דְמוּת" היא, אם כן, לא בדיוק הדבר שאנחנו רואים, אלא הצורה שלו. גם לגיבור ביצירה דמיונית, סיפור, הצגה או סרט, אנחנו קוראים "דְמוּת".

המילה "דְמוּת" היא מן השורש דמ"י/דמ"ה. אנחנו משתמשים רבות בשורש הזה. למשל, כאשר איננו בטוחים במשהו אנחנו אומרים שזה "נדמה לנו". כשאנחנו רוצים לחשוב איך משהו נראה, אנחנו מפעילים את ה"דמיון". כשבן אדם או חפץ מזכירים לנו אדם או חפץ אחר, אנחנו אומרים שהם דומים. כאשר אדם שרוצה שיבחרו בו לתפקיד חשוב, הוא מנסה לשפר את "התדמית" שלו, כלומר את מה שאנשים חושבים עליו. כאשר אנו משווים בין דברים דומים, האחר ומתארים דבר אחד בעזרת תכונות של הדבר האחר, אנו קוראים לזה "דימוי". בספרות ובשירה נוהגים להשתמש בדימויים.

ביהדות נהוג לומר בעקבות התנ"ך שאלוהים ברא את האדם "בצלמו ובדמותו", כלומר, האופי של האדם וההתנהגות שלהם דומים לאופיו ולהתנהגותו של אלוהים. כאשר אדם מתנהג בצורה מוסרית, אנחנו אומרים שהוא "שומר על צלם אנוש", כלומר, על האופי והתכונות המוסריות של בני האדם. "צלם" ו"דְמוּת" הן מילים קרובות. גם המילה "צלם" מציגה את הדברים כפי שהם נראים בעינינו, לכן כשרצו למצוא שם למכשיר המראה דברים המופיעים במציאות, נתנו לו את השם "מצלמה", ולפעולה שאנו מבצעים באמצעותה אנו קוראים "צילום".

דְּעָה

כשמישהו אומר שיש לו "דְּעָה" על משהו, פירוש הדבר שהוא החליט אם הדבר הזה טוב או רע, או אם כדאי לעשות אותו. בתחילת משפט, שבו אנחנו משמיעים דעה, אנו נוהגים לומר "לדעתי". בעיתונים אפשר למצוא מאמרים שבהם הכותבים מפרסמים מה הם חושבים על מה שקורה במדינה. למאמרים האלה קוראים "מאמרי דעה", או "דעות". כשאנשים אינם מסכימים ביניהם, אנחנו אומרים שיש ביניהם "חילוקי דעות". כאשר הם מסכימים אנחנו אומרים שהם "תמימי דעים", כלומר, הדעות שלהן אינן חלוקות, אלא להפך, יוצרות דבר שלם ותמים, הסכמה.

בתנ"ך מופיעה המילה "דְּעָה", אבל המשמעות שלה שונה. פירושה "ידיעה", דבר מה שאנחנו יודעים בביטחון, ולא ההשקפה הפרטית שלנו על הדברים. הנביא ישעיהו כותב: "לֹא יִרְעוּ וְלֹא יִשְׁחִיתוּ בְּכָל הַר קְדוֹשִׁי, כִּי מְלֶאכֶה הָאָרֶץ דְּעָה אֶת ה' כַּמִּים לַיָּם מְכֹסִים" (י"א, 9). יש מילה קרובה מאוד ל"דְּעָה" והיא "דעת". "דעת" פירושה ידיעה, השכלה. בתנ"ך, המילים "דעה" ו"דעת" דומות מאוד במשמעות.

יש סוגים שונים של דעות. בבית משפט או בארגון יש אדם המקבל את ההחלטה האחרונה, עליו נאמר שיש לו "דעה מְכַרְעֶת". נהוג לומר ש"בעל המאה הוא בעל הדעה", כלומר, מי שיש לו כסף, הדעה שלו היא הקובעת. כאשר אנחנו שופטים דבר מה בלי לבדוק אותו, יש לנו "דעה קדומה". בעולם של היום חשוב מאוד לדעת מה חושבים האנשים על מה שמתרחש, ואנו קוראים למחשבות האלה "דעת הקהל", ואפילו מנסים למדוד אותן בכל מיני דרכים.

מן השורש יד"ע יש מילים חשובות רבות בעברית. אנחנו זקוקים ל"ידע" שידריך אותנו בכל דבר שאנחנו עושים, ומבקשים לקבל "מידע". כשאנו רוצים לפרסם דבר מה שאנו מבקשים שכולם יידעו, אנחנו מפרסמים "הודעה" או "מודעה". אדם שיש לו דעה בכל נושא הוא "דְּעָתָן". "מודיעין" הוא גוף שאוסף מידע או מספק מידע. אנחנו חוקרים ומבקשים לדעת על העולם באמצעות "מדע".

הַבְּדֵל

"הַבְּדֵל" הוא שוני בין שני דברים, שיש להם משהו משותף. אנחנו יכולים לשאול מה ההבדל בין ספר לבין מחברת, ולענות, למשל, שספר נועד לקריאה ומחברת נועדה לכתיבה. אבל יהיה טיפשי לשאול מה ההבדל בין חוצרה לבין לוויתן, הרי אין ביניהם שום דבר משותף. חוצרה היא כלי נגינה, ולוויתן הוא יונק החי בים.

המילה "הַבְּדֵל" שימשה כבר את החכמים של תקופת ימי הביניים. הפרשן ר' לוי בן גרשם (רלב"ג) בפרשנותו לשמואל ב', א' 27, כתב: "איזה הבדל יש בין דוד לשאול? שאול עם היות מלך נפל הוא ועמו ביד פלשתים, ודוד ניצח במתי מעט עם רב". בשיר הסנדלר במחזמר שלמה המלך ושלמי הסנדלר שכתב נתן אלתרמן, שלמי שר שיר: "אני שלמי והוא שלמה / ושמי שלי דומה לשמו / אבל בין שמו שלו לשמי / בכל זאת יש הבדל רשמי".

למילה "הַבְּדֵל" קדמה המילה "הבדלה". למילה הזאת משמעות כללית הדומה למשמעות של "הַבְּדֵל", אבל היא ביהדות משמשת גם לציין את המעבר מיום השבת או מיום חג ליום חול. המעבר הזה מבדיל בין הקודש לבין החול. הנר שמדליקים בשעת המעבר נקרא "נר הבדלה", ואז שרים את הברכה: "המבדיל בין קודש לחול, חטאותינו הוא ימחול".

המילה "הַבְּדֵל" היא במשקל הַקְטֵל. במשקל הזה יש עוד מילים המצביעות על שוני בין דברים שונים. למשל, "הפרש", מן השורש פר"ש, הוא מין הבדל, אבל הוא הבדל שאפשר להציג אותו באמצעות במספרים. למשל, ההפרש בין 18 ל-12 הוא 6. האקדמיה ללשון העברית אישרה באחרונה את המילה "הַגְּנֵן". זוהי מילה עברית בעבור המילה הלועזית "ואריאציה", כלומר, צורה שונה במקצת של דבריה. לפעמים אנחנו עורכים השוואה בין שני דברים, או בין שתי תופעות, אבל חשוב לנו להדגיש שהם בכל זאת שונים. במקרה הזה אנחנו מוסיפים את המילה "להבדיל".

כאשר יש בין שני דברים שוני רב מאוד, אנו אומרים שיש ביניהם "הבדל של יום ולילה", כי היום והלילה שונים מאוד זה מזה. לפעמים יש שוני קטן בין שני דברים, אבל השוני חשוב מאוד. אז אנחנו אומרים: "יחי ההבדל הקטן!"

הגְּדֵרָה

כאשר אנחנו מדברים על מילה, אנחנו רוצים להסביר מה המשמעות שלה, ומתי מתאים להשתמש בה. להסבר הזה קוראים "הגְּדֵרָה". במילונים אפשר למצוא הגדרה לכל מילה או ביטוי. מדוע נקרא ההסבר הזה "הגדרה"? מפני שבאמצעות ההסבר אנחנו כאילו מניחים "גדר" בין המילה הזאת לבין מילים אחרות. כאשר אנחנו פותרים תשבץ, אנחנו מקבלים ממחבר התשבץ "הגדרות", כדי שנוכל למצוא את המילים החסרות.

לא רק מילים אפשר להגדיר. חוקרים של צמחים מתארים את התכונות המיוחדות לכל צמח, ובכך הם מגדירים אותו, וקובעים במה הוא שונה מצמחים אחרים. ההגדרות האלה כתובות בספר שנקרא "מגדיר צמחים". אנחנו נוהגים להגדיר דברים רבים בחיים: מה חשוב לנו, מה אנחנו רוצים להשיג. כאשר עם או קבוצה של אנשים רוצים לשלוט בגורל שלהם ולקבל מדינה משלהם, הם מבקשים שתהיה להם "זכות להגדרה עצמית".

המילה "גְּדֵר", המופיעה בתנ"ך, היא מילה קדומה יותר מ"הגדרה". "גדר" היא דבר שאפשר לראות אותו, לגעת בו, לבנות ולהרוס אותו; "הגדרה" מתייחסת למילים ולמחשבות. מילה מעניינת מאוד שגם המקור שלה הוא המילה "גדר" היא "מְגֵדֵר". כשאנחנו מדברים על "מגדר", אנחנו מדברים על המאפיינים המיוחדים של הנשים לעומת אלה של הגברים.

הגשמה

מה זאת "הגשמה"? לכולנו יש רעיונות, חלומות ומחשבות. כאשר אנחנו הופכים את החלומות האלה למציאות, אנחנו מגשימים אותם. המילה הזאת נראית מוזר מעט. הרי היא אינה קשורה ל"גשם" שיורד בחורף, ובאמת אין קשר בין "גשם" במשמעות הזאת לבין המילה "הגשמה".

גשם פירושו בעברית "גוף", כלומר, משהו ממשי. בארמית המילה היא "גשמא". מילה דומה קיימת בערבית: "ג'סם" פירושה גוף. על אדם שיש לו גוף גדול וכבד אומרים שהוא "מגושם". "גשמי", פירושו ממשי, משהו שקיים במציאות.

היום אנחנו משתמשים במילה "הגשמה" במשמעות אחרת, המשמעות של הפיכת רעיונות וחלומות למציאות. **אהוד מנור** כתב בשיר **מקום בלב**: "כדי להגשים חלום אחד ישן / יש צורך במיליון חולמים / שלא עוצמים את עיניהם". המילה "הגשמה" הייתה ועודנה חשובה מאוד בתנועות הנוער. שם חינכו את בני הנוער ללכת ולחיות בקיבוץ ולעבוד בחקלאות, או לעלות לארץ (אם מוצאם מחוץ לארץ) ולהקים יישובים חדשים. פעולות אלה נקראו "הגשמה". הסיסמה של תנועת הנוער **העובד והלומד** הייתה "עלה והגשם!" היום נהוג לדבר על "הגשמה עצמית", כלומר, על כך שכל אדם צריך להשתמש ביכולות שלו ובכישרונות שלו כדי להפוך את חלומותיו ושאיפותיו למציאות.

הַזְדָּמְנוּת

"הַזְדָּמְנוּת" היא מצב שבו נוצרת אפשרות לעשות מעשה שאנחנו מעוניינים לעשותו, או להשיג הישג שאנו מעוניינים בו. לכן, נהוג גם לדבר על כך ש"נפתח חלון הזדמנויות", כלומר, עתה הוא המועד המתאים לבצע דברים שקודם היה קשה לבצע, כאילו שהחלון הזה היה סגור קודם. המילה "הַזְדָּמְנוּת" היא מן השורש זמ"נ, כי הזדמנות קשורה לזמן מתאים לבצע משהו.

המילה "הַזְדָּמְנוּת" מופיעה בכתבים של ר' בחיי ב"ר יוסף אבן פקודה בימי הביניים (למשל, בספר **חובת הלבבות** ד', שער הביטחון, ג'), אבל הפועל "להזדמן" מצוי כבר בתלמוד, וגם הוא קשור למשהו שמגיע בזמן המתאים, בצורה מקרית כביכול. **רבן גמליאל** מספר סיפור על **רבי עקיבא**. רבי עקיבא טבע בים, אבל ניצל. כששאל אותו רבן גמליאל איך ניצל, סיפר רבי עקיבא: "דף של ספינה נזדמן לי, וכל גל וגל שבא עלי נענעתי לו ראשי" (מסכת יבמות, קכ"א, א').

יש סוגים שונים של הזדמנויות. יש הזדמנויות מצוינות שצריך לנצל אותם מיד, וקוראים להן "הזדמנות בלתי חוזרת", או "הזדמנות פז". מקורו של הביטוי השני הוא בשפה האנגלית. לפעמים אנחנו מחמיצים הזדמנות, כלומר, איננו מנצלים אותה כשהיא מגיעה, ואז יכולה לבוא "הזדמנות שנייה". כדאי מאוד לא להחמיץ גם אותה. המילה "הַזְדָּמְנוּת" חשובה מאוד גם כשמדברים על הפערים בין עניים לעשירים. יש אנשים שנאבקים על כך שיהיה בחברה "שוויון הזדמנויות", כלומר, לכל אדם, עשיר או עני, גבר או אישה, תהיה אפשרות בזמנים שונים להגשים את חלומותיו ואת כישרונותיו.

יש מילים לא מעטות מן שורש זמ"נ, המזכירות לנו כמה כל מה שאנו עושים תלוי בזמן, וכמה צריך להתחשב בו. כשאנו מקבלים "הזמנה" מודיעים לנו באיזה זמן יתקיים אירוע מסוים, שרוצים שנשתתף בו. כשאומרים בסדר פסח "הנני מוכן ומזומן לספר ביציאת מצרים", הקורא מתכוון לכך שהגיע הזמן שלו לקרוא את הסיפור. כאשר אנחנו משלמים "במזומן", פירוש הדבר, שהכסף נמצא אצלנו בזמן המתאים, כלומר עכשיו.

הלל

"הלל" הוא דבר שֶׁבַח נרגש. כשאנו רוצים לשבח מאוד דבר־מה בצורה מודגשת, אנחנו מהללים אותו, או אומרים עליו "דברי הלל". ביהדות יש למילה "הלל" גם פירוש מיוחד. בספר תהילים יש שישה פרקים (קי"ג עד קי"ח) שבהם נכללים מזמורים המשבחים ומהללים את אלוהים. המזמורים האלה נקראים "הלל". את התפילות האלה נוהגים להשמיע בראש חודש ובחגים. בכמה מהמזמורים האלה נזכרת יציאת מצרים, ולכן הם נקראים גם "הלל המצרי". יש גם פרק מיוחד בספר תהילים, פרק קל"ו, שנקרא "הלל הגדול". לפעמים לא קוראים את כל המזמורים, וזה נקרא "חצי הלל".

המילה "הלל" מופיעה בביטויים רבים. על אדם יפה מאוד אומרים שהוא "יפה להלל". כאשר משבחים מישהו מאוד, נאמר ש"גומרים עליו את ההלל". זה יכול להיאמר בלי קשר למזמורי תהילים.

מילים חשובות רבות נגזרות משורש הל"ל. ראשית, זהו השורש של שם ספר המזמורים, תהילים, והוא מזכיר לנו את המילה "תהילה". "תהילה" היא, במקור, מזמור שבח לאלוהים; כיום, תהילה פירושה כבוד ופרסום רב. בתהילים מופיעה לעתים קרובות המילה "הללויה". היא מורכבת משתי מילים: "הללו" ו-"יה", כלומר: הללו את אלוהים.

יש עוד מילים מעניינות מן השורש הל"ל. על פרי מוצלח מאוד אומרים שהוא "פרי הילולים", בעקבות חגיגות שבהן אכלו את הפירות הראשונים, שנקראו "פרי הילולים". יין צעיר נקרא "יין הילולים". גם המילה "הילולה", שפירושה חגיגה עליזה, נגזרה משורש זה, כי בעבר היא הייתה חג של שבח לאלוהים. אחד החכמים החשובים בתקופת המשנה היה **הלל הזקן**, ועד היום יש בישראל אנשים ששמן הפרטי או שם המשפחה שלהם הוא **הילל** או **הלל**.

הַמְנוֹן

"הַמְנוֹן" הוא שיר רשמי, הַמְבֻטָא או מְסַמֵל מדינות, בעיקר. לכל מדינה יש המנון, ואותו משמיעים באירועים רשמיות. לא רק למדינות יש המנונים, אלא גם למוסדות, כמו בתי ספר, תנועות, קבוצות כדורגל ועוד.

המילה "הַמְנוֹן" מופיעה במדרש. **רבי יהודה** אמר: "ראה כבוד שחלק הקב"ה למשה שהניח את העליונים ובא אצל משה, והיו מלאכי השרת באין לומר המנון לפניו" (שמות רבה, מ"ה). "הַמְנוֹן" כאן הוא שיר תהילה שהמלאכים שרים למשה. המשורר **אלכסנדר פן** כתב את השיר **הבו לבנים**, עוד לפני שקמה מדינת ישראל. בשיר זה הוא כתב: "כולנו נשיר, / המנון בניין ארצנו / במקום אתמול / יש לנו מחר / ובעד כל קיר, / בהרף בנינו / עתיד עמנו לנו שכר".

המילה "הַמְנוֹן" מקורה יוני. אצל היוונים "Hymnos" היה שיר תהילה שהושר לאלים ולגיבורים. במקור, ההמנון היה שיר חתונות, והוא כנראה קשור לשמה של אלת החתונות במיתולוגיה היוונית, "היִמֶן".

"הַמְנוֹן" איננה המילה היחידה בעברית שמקורה בשפה היוונית. בעברית מאות רבות של מילים יווניות, אבל כמו המילה "הַמְנוֹן", אנחנו מתייחסים אליהן כאל מילים עבריות לכל דבר. בדרך כלל נכנסו המילים האלה לשפה העברית בתקופת המשנה והתלמוד, כאשר היוונים שלטו בכל האזור. בין המילים החשובות שנכנסו לעברית מיוונית אפשר להזכיר את המילים: "בסיס", "פראץ", "דורון" ורבות אחרות.

הַתִּישְׁבוּת

"הַתִּישְׁבוּת" היא פעולה פשוטה, שבה אדם מושיב את עצמו על כיסא או על ספה. אבל ההיסטוריה היהודית והישראלית זימנה למילה הזאת חיים מרתקים. כבר בימי הביניים, "הַתִּישְׁבוּת" הייתה פעולת הקמת יישובים בארץ ישראל, ולמעשה, מילוי המצווה התלמודית של יישוב ארץ ישראל. אחת המטרות העיקריות של התנועה הציונית הייתה יישוב הארץ. ההתיישבות הפכה לתנועה רחבת ממדים, ששינתה את פני הארץ באמצעות מאות יישובים כפריים, בעיקר קיבוצים ומושבים, ונקראה "תנועת ההתיישבות". אזור עמק הירדן ועמק יזרעאל, שם קמו המושבים והקיבוצים הראשונים, נקרא "עֶרְשׁ הַהִתִּישְׁבוּת", וכאשר קמים יישובים רבים זה בצד זה מדברים על "תנופת ההתיישבות".

"ישיבה", כמו התיישבות, היא פעולה יום-יומית ופשוטה, אבל כבר בתנ"ך, "לשבת" פירושו היה גם להתגרר במקום כלשהו. בספר **עמוס** נכתב "וּבְנֵי עָרִים נְשָׁמוֹת וַיִּשְׁבּוּ וַיִּטְעוּ כְרָמִים וְשָׂתוּ אֶת יַיִןם וַעֲשׂוּ גִנּוֹת וְאָכְלוּ אֶת פְּרִיָהֶם" (ט', 14). מאז ימי התנ"ך, אדם שגר במקום כלשהו נקרא "תושב". היישובים החקלאיים שקמו בעת העלייה הראשונה נקראו "מושבות", והיישובים הכפריים שלצד הקיבוצים נקראו "מושבים", כולם מהשורש יש"ב. בהיסטוריה היהודית, חשובות לא פחות הן ה"ישיבות", המוסדות ללימוד תורה, שנקראו כך כי ישבו ולמדו בהם.

בעברית של ימי הביניים הייתה למילה "הַתִּישְׁבוּת" הייתה משמעות שונה. פירושה היה מחשבה ושיקול דעת, על פי הביטוי המופיע בתלמוד "דעתו מיושבת", כלומר, דעתו כאילו יושבת והוא אינו מזיז אותה, כלומר, אינו משנה את דעותיו בכל רגע. הפרשן **ר' לוי בן גרשום (רלב"ג)** כתב בפרשנות ליהושע ד', 20: "ראוי לאדם שיעשה ענייניו בחוכמה ובהתיישבות, כדי שלא תשיגהו על זה החרטה".

זְהוּת

המילה "זְהוּת" היא מילה חדשה. יש לה כמה משמעויות, והקשר ביניהן אינו מובן מאליו. ראשית, "זְהוּת" היא יחס של דמיון מוחלט בין שני דברים, יצורים, מספרים או כל דבר אחר. תאומים הדומים מאוד זה לזה לגמרי הם "תאומים זהים", ובמתמטיקה יש מצבים של "זְהוּת" בין שני חלקים של משוואה.

"זְהוּת" היא גם הגדרה שאדם מגדיר את עצמו, בעיני עצמו או בעיני הסביבה שלו. כששואלים אדם מי הוא, הוא יכול לענות, למשל, שהוא ישראלי או צרפתי, שהוא גבר או אישה, שהוא משורר או פועל בניין. כל אחת מהתשובות האלה היא חלק מן הזהות של אדם.

את המילה זהות חידש **אליעזר בן יהודה**. הוא אהב את המילים שחודשו בימי הביניים. אז לקחו מילה פשוטה כמו "מה" או "איך", ויצרו ממנה מילים כמו "מְהוּת" או "אִיכוּת". בן יהודה לקח את המילה הפשוטה "זְהוּת", שמצביעה על אנשים או על חפצים, והוסיף לה את האותיות –וּת, כלומר, כאשר אנו קובעים "זְהוּת" של משהו, אנחנו אומרים: "זה הדבר". במילון הגדול שלו הוא מגדיר את המילה "זְהוּת" כך: "סגולת דבר שיאמרו עליו, זהו בעצמו, שהוא שווה לדבר השני שוויון גמור ומוחלט". כשחידש את המילה הוא הושפע גם מהמילה הערבית "הוּוּה" שפירושה "זְהוּת", שנוצרה מן המילה "הוּ", שפירושה הוא.

היום יש לכל אזרח ישראלי, "תעודת זהות" שבה כתוב מי האיש ומה הפרטים החשובים שיש לדעת עליו. מן המילה הזאת גם נוצר שורש חדש, זה"ו/זה"ה. כאשר אנחנו "מזהים" אדם או חפץ או מקום, פירוש הדבר שאנו קובעים מיהו. כאשר אנחנו מביעים "הזדהות" עם מישהו, אנחנו אומרים שאנחנו מרגישים כמוהו, אנחנו זהים לו בהרגשה שלנו.

זְכוּת

"זְכוּת" היא משהו שמגיע לנו, משהו שאנחנו ראוים לקבל. מי קובע מה מגיע לנו? בדרך כלל הזכות נקבעת בחוק המדינה, למשל, לכל אזרח במדינה יש זכות להצביע בבחירות, הנקראת "זכות בחירה". לכל ילד יש זכות ללמוד בבית הספר. אבל יש גם סוג אחר של זכות. כאשר אדם עושה מעשים טובים, אנחנו אומרים שיש לו "זכויות רבות", או שיש לו "זכות מוסרית". מה הוא מקבל תמורת הזכות הזו? הוא מקבל הערכה וכבוד, ולפעמים זה חשוב יותר מכל דבר אחר.

המילה "זְכוּת" מופיעה בתלמוד. היא קשורה בדרך כלל לעניין מוסרי. במשנה, במסכת אבות, אומר **יהודה בן פרחיה**: "הווי דן את כל האדם לכף זכות" (א', ו'), כלומר, תחשוב על כל אדם מחשבות טובות. ובכל זאת, גם בתלמוד אנחנו דנים אדם דווקא "לכף חובה", וקובעים שהוא עשה מעשים רעים. התלמוד מתאר לנו מעין מאזניים – בצד אחד מעשים טובים, זו הזכות. בצד האחר מעשים רעים, זו החובה. לפי המאזניים נדע איזה אדם עומד לפנינו.

המילה "זְכוּת" נגזרת מן השורש זכ"י/זכ"ה, ועל אדם שמקבל משהו, כסף, רכוש או כבוד, אנחנו אומרים שהוא "זכה" במה שקיבל. המילה "זכאי", גם היא מן השורש זכ"י/זכ"ה, פירושה אדם נקי מאשמה, כלומר, שכף הזכות נוטה לטובתו. יש קשר ברור בין השורש הזה לשורש דומה מאוד, והוא השורש זכ"כ. מן השורש הזה אנחנו מכירים את המילה "זך", כלומר, נקי.

יש כל מיני סוגים של זכויות. "זכויות האדם" או "זכויות האזרח" הן זכויות המגיעות לכל אדם, בלי קשר למה שעשה בחיים, ואם הוא אדם טוב או רע. יש אנשים שיש להם "זכויות יתר", כי הם עשירים או מכובדים יותר, והדבר מעורר כעס או תסכול אצל האחרים. היום מדברים הרבה על "זכויות הילד", כי בעבר לא היה מקובל לחשוב שלילדים יש זכויות מיוחדות שצריך לשמור עליהן. לפעמים אנחנו מכבדים אדם או מעניקים לו דברים מיוחדים לא על דברים שעשה, אלא על דברים שעשו ההורים והסבים שלו. לכך אנו קוראים "זכות אבות".

המשורר **שאול טשרניחובסקי** חשב שהעולם קיים בזכות הילדים, הילדים של בני האדם והילדים של הטבע, וכתב את השיר הבא: "העולם – בזכותו של מי קיים? / בזכותם של אפרוחים / בקינים בין החוחים / בגנות על כל עץ רם / בזכותם קיים. / בזכותם של תינוקות / בבתים ובסוכות / בכל מקום אשר הם שם / בזכותם קיים".

זְעִיר

"זְעִיר" הוא שם תואר שנאמר על משהו קטן מאוד. המילה "זעיר" מזכירה את המילה הערבית "זְעִיר", ודומה מאוד גם למילה "צעיר" גם בצורה וגם במשמעות. המילה הזאת אינה מופיעה במקורות בצורה הזאת, אלא בצורה דומה מאוד, "זְעִיר". בספר **ישעיהו** יש פסוק מעניין ומוזר מעט: "כִּי צוֹ לְצוֹ צוֹ לְצוֹ קוֹ לְקוֹ קוֹ לְקוֹ זְעִיר שָׁם זְעִיר שָׁם" (כ"ח, 10). ישעיהו מתכוון לכך, שאלוהים הסביר את דבריו וציווה את מצוותיו בצורה מסודרת, לאט ובמנות קטנות, כמו שמלמדים בבית הספר, ובכל זאת בני ישראל לא רצו לשמוע את הדברים.

אחד משירי הילדים האהובים ביותר הוא **קן לציפור. חיים נחמן ביאליק** כתב בשיר הזה: "ובכל ביצה, הס פן תעיר, ישן לו אפרוח זעיר". **לאה נאור** כתבה, שנים רבות לאחר מכן, את השיר **מקהלה עליזה**, ובו נאמר: "פתאום הפסיק את השירה / פשוש אחד זעיר, / אם אין מילים ואין תווים / הוא לא מוכן לשיר".

ואם חשבת ש"זעיר" הוא הכי קטן שיש, יש משהו קטן עוד יותר, ועליו אנחנו אומרים שהוא "זערורי". במילה הזאת חזרנו על האות ר' שהיא חלק מן השורש זע"ר פעמיים, כלומר, המילה הארוכה יותר מצביעה על דבר קטן יותר. יש מילים רבות בעברית שבהם אנחנו מאריכים את המילה כדי להצביע על משהו קטן יותר. למשל, "קטנטן" הוא קטן יותר מקטן, ו"אדמדם" הוא אדום פחות מ"אדום". כך גם זערורי – קטן יותר מ"זעיר".

חֶבְרָה

מה זאת "חֶבְרָה"? כאשר אנחנו בחברה, אנחנו נמצאים עם אנשים נוספים סביבנו. "החברה הישראלית" היא רחבה יותר, ואת רוב האנשים בחברה הזאת איננו מכירים. "חֶבְרָה" היא גם גוף כלכלי שעושה עסקים. יש "חברת ביטוח" ויש חברה המייצרת רהיטים. מה המשותף לכל אלה?

כדי להבין את המשותף אפשר לפנות אל שורש המילה, חב"ר. מן השורש הזה נגזרו מילים רבות מאוד בעברית. המילה "חֶבְרָה" היא מן השורש הזה, והיא מזכירה את הפועל "להתחבר", כלומר, להתכנס יחד. כשאנחנו כותבים "חיבור", אנחנו מחברים מילים ומשפטים לרעיונות, ולכן לסופר הכותב ספר אנחנו קוראים "מִחְבֵּר". "חֹבֵרֶת" או "מִחְבֵּרֶת" היא קבוצה של דפים שאנחנו מחברים אותם יחד. כללי "התחבר" מלמדים אותנו איך מילים מתחברות יחד למשפטים.

המילה "חֶבְרָה" מופיעה פעם אחת בתנ"ך. בספר איוב כתוב: "וְאַרְחַ לְחֶבְרָה עִם פְּעֻלִי אֲנִי וְלִלְכֵת עִם אֲנָשֵׁי רָשָׁע" (ל"ד, 8). עד היום אנחנו משתמשים בביטוי "לארח לחברה" כשאנו מזמינים מישהו לביתנו, או שוהים יחד עם מישהו. בתקופת התלמוד התפתחה שיטה מיוחדת ללימוד, המקובלת עד היום בישיבות. כל שני תלמידים לומדים יחד ומתווכחים על מה שכתוב בגמרא. השיטה הזאת נקראת "חברותא", ופירושה בארמית "חֶבְרָה".

יש סוגים שונים של חברות. לאנשים עשירים ומפורסמים נהוג לקרוא "החברה הגבוהה". בקיבוצים של פעם כל הילדים למדו, שיחקו וישנו יחד, והם נקראו "חברת ילדים". על מישהו שמתיידד עם אנשים טובים אומרים שהוא נמצא "בחברה טובה".

מילה מאוד דומה לחברה היא "חֶבְרָה". זו אותה מילה, אבל ביידיש. ביידיש יש מילים רבות שהגיעו מן העברית, ומבטאים אותן בצורה קצת אחרת, בצורה האשכנזית. בארץ ישראל החליטו שמדברים עברית ולא יידיש, אבל יש מילים ביידיש שאנו משתמשים בהן, בחלק מיוחד של השפה הנקרא "סלנג". כשאומרים "חֶבְרָה" מתכוונים לחבורה עליזה ומלוכדת. בשיר **אגדת דשא** כותב **מאיר אריאל**: "יש ערמה של חֶבְרָה על הדשא / אני דברים כאלה מחבב / בנים בנות ביחד, זה יפה ש- / יש אומץ לפעמים להתערבב". על אדם מקובל ומלא מרץ אומרים שהוא "חֶבְרָה־מֶן", שפירושו ביידיש "איש חברה". בטיולים של בתי הספר שרו לנהג שיר: "הנהג שלנו חברה־מֶן, הוא ייקח אותנו לתימן". מזל שהוא לא שמע בעצת השיר ולא הגיע עד תימן...

חדש

בלוח השנה העברי יש שנים־עשר חודשים. החודשים האלה הם חודשי שנת ירח. בכל "חודש" משלים הירח סיבוב סביב כדור הארץ. כשהסיבוב נגמר מתחיל סיבוב חדש, והירח חוזר להתמלא. לכן נקרא "חודש" בעברית גם "ירח".

שמות החודשים של הלוח העברי מושפעים משמות של חודשים שנוצרו בקרב עמים בסביבה, בעיקר באכדית, והם דומים מאוד לשמות בלוח השנה האשורי והבבלי. בערבית ובשפות אחרות יש שמות דומים מאוד לשמות החודשים העבריים.

חודש **תשרי** דומה לשם החודש **תשריתו** באכדית, שפירושו "התחלה". חודש **חשוון** נקרא בבבלית **וֶרַח שְׁמֵנוּ**, כלומר, הֶיְרַח השמיני, ומסיכול האותיות שלו נולד השם **מרחשוון**, ובקיצור **חשוון**. חודש **כסלו** נקרא באכדית **קיסלִימוּ** או **קיסלִיוּ**. חודש **טבת** נקרא באכדית **טַבְתּוּ**. חודש **שבט** נקרא באכדית **שֶׁבֶטוּ**, שפירושו "גשם הרסני". חודש **אדר** נקרא באכדית **אדֶּארוּ**, ופירושו "חודש הדיש", או לפי פירוש אחר, "חודש האפלה". חודש **ניסן** נקרא באכדית **ניסֶּאנוּ**. חודש **אייר** נקרא באכדית **אַאֶרוּ**. חודש **סיוון** נקרא באכדית **סימֶּאנוּ**, ופירושו בשפה הזו זמן או תאריך קבוע. חודש **תמוז** נקרא על שמו של אל בבלי ואשורי. חודש **אב** נקרא באכדית **אַבוּ**, וחודש **אלול** נקרא באכדית **אַלוּלוּ**, שפירושו "זמן הקציר".

ביהדות התחולל ויכוח גדול בשאלה מהו החודש הראשון, מתי מתחילה השנה. לפי התנ"ך, ניסן הוא החודש הראשון, וזה מה שאנו נוהגים לומר בהגדה של פסח. במשנה ובתלמוד העדיפו לראות בחודש תשרי את החודש הראשון, וכך נקבע לדורות. מאחר שכך, קבעו החכמים שיהיו ארבעה ראשי שנה, וניסן יהיה אחד מהם, אבל תשרי, כמו במסורת הבבלית, הוא ראש השנה החשוב בין הארבעה ולפיו נקבעים סדרי החיים.

נעמי שמר כתבה שיר אהוב מאוד על חודשי השנה, המתחיל במילים "בתשרי נתן הדקל / פרי שחום נחמד". **נתן יונתן** כתב שיר על סוף הקיץ. הוא פותח במילים "מת אב ומת אלול, ומת חומם / גם נעלם תשרי ומת עמם". המילים האלה לקוחות מפיוט של המשורר העברי מימי הביניים, **שמואל הנגיד**. גם על חודשים אחרים נכתבו שירים רבים. **יהודה אלחריזי** כתב בספר הפיוטים הנפלא **תחמוני** יצירה גדולה ששמה **מחברת חודשי השנה**.

חֲזוֹן

"חֲזוֹן" הוא תמונה נבואית, מחשבה על העתיד, על הדרך שבה העולם יהיה טוב יותר. בספר **משלי** כתוב "בְּאֵין חֲזוֹן יִפְרַע עֵם" (כ"ט, 18), כלומר, אם לא תהיה נבואה בישראל, אם לא יהיו בה אנשי רוח ומוסר, ישראל תיפגע.

המילה "חֲזוֹן" באה מן השורש חז"י/חז"ה. "לחזות" פירושו להסתכל ולהתבונן. בעברית, אדם החוזה דברים רואה בדרך כלל את העתיד, דברים שאדם רגיל אינו יכול לראות. לאדם שמסתכל על הכוכבים ומנבא לפיהם את העתיד אנחנו קוראים "חוזה בכוכבים". **בנימין זאב הרצל** כתב לפני 120 שנה את הספר **מדינת היהודים**, ובו תיאר את המדינה שתקום בעתיד ליהודים. הוא קרא ליהודים להקים במדינה זו בית לאומי. על כן אנו קוראים להרצל "חוזה המדינה".

כשאנו מדברים על נביאי ישראל אנחנו מציינים כמה וכמה חזונות. "חזון אחרית הימים" הוא הנבואה של הנביא **ישעיהו** על הימים שבהם ישכון שלום בכל העולם. "חזון העצמות היבשות" הוא הנבואה של הנביא **יחזקאל** על המתים שיקומו לתחייה. הנבואה של הרצל וחבריו על הקמת מדינת ישראל נקראת "החזון הציוני".

יש עוד מילים שנגזרו מן השורש חז"י/חז"ה. כשאנו הולכים לתיאטרון אנו רואים "מַחְזָה", ומי שכתב אותו הוא "מחזאי". יצירה או התרחשות, שאנחנו רואים ושומעים, הכוללת מראות וצלילים נדירים או מעוררי התפעלות, נקראת "חיזיון". הצורה שבה דברים נראים, אנשים, בתים ועוד, נקראת "חזות". כאשר אנחנו רוצים לדעת מה יהיה מזג האוויר כדי לדעת אילו בגדים ללבוש, אנחנו מקשיבים ל"תחזית מזג האוויר" ברדיו או בטלוויזיה, שאותה מציג ה"חזאי". גם החזאי, כמו החוזה, מנבא משהו, הוא מנבא את מזג האוויר.

חִידָק

"חִידָק" הוא יצור קטן מאוד, שאפשר לראות אותו רק במיקרוסקופ, אבל הוא גם חשוב מאוד. הוא נמצא בכל מקום, גם בגוף של כל אחד מאתנו. חידקים יכולים לגרום לנו להיות חולים, אבל יש להם גם תפקידים חשובים וטובים.

המילה "חִידָק" מופיעה בעיתונים בעברית כבר בתחילת המאה ה-20, ומייחסים אותה ל**אליעזר בן יהודה**.

המילה "חִידָק" מורכבת משתי מילים: "חי", ו"דק", כלומר "חִידָק" הוא דבר חי, קטן ודק. לחיבור שתי מילים למילה אחת אנו קוראים "הרכב" או "הלחם" (למשל: המילה "רמזור" היא הלחם המורכב מהמילים "רמז" ו"אור").

היום משתמשים במילה "חִידָק" במשמעות נוספת. כאשר למישהו יש רעיון שמטריד אותו מאוד, או משהו שהוא אוהב מאוד לעשות, אנחנו אומרים ש"נכנס בו חיידק". למשל, אם הוא משחק כל היום וכל הלילה במשחק מחשב מסוים, אנחנו אומרים שנכנס בו "חיידק משחק המחשב". המשמעות הזאת נולדה מתוך הרעיון, שהחיידק שנכנס למחשבות ולמעשים שלנו, גורם לנו להתנהגות מסוימת, חריגה ולא שגרתית, כמו החיידק החי, הנכנס לתוך ומחולל בו מחלה. להקת **משינה** שרה בשיר **אניגודין**: "אין לי כוח למילים / ועצוב כל כך בפנים / מין חיידק כה אנוכי / מתרוצץ בתוך מוחי".

חֵיל

"חֵיל" הוא אדם המשרת בצבא, ותפקידו להילחם ולשמור על ביטחון המדינה. המילה "חֵיל" היא מילה חדשה. חידש אותה **אליעזר בן יהודה**. בן יהודה הכיר את השפה הערבית, ומצא בה את המילה "חֵיל", שפירושה "פרש", אדם שרוכב על סוס, כי "חֵיל" פירושו בערבית "סוס". בן יהודה הבין שחֵיל הוא לוחם שרוכב על סוס, וכך נולדה המילה "חֵיל", שהיא שם לכל הלוחמים, ולא רק לרוכבים על סוסים. הוא קישר בינה לבין המילה מהתנ"ך, "חֵיל".

בתנ"ך יש למילה "חֵיל" כמה פירושים. "חֵיל" הוא כוח, ו"אנשי חיל" הם אנשים חזקים, בעלי כוח. לוחם אמיץ נקרא "גיבור חיל". על אדם חזק אומרים שהוא "בן חיל". **לוי קיפניס** כתב בשיר על שעון: "איזה שעון בן חיל? / אשר איננו נח! / ביום וגם בליל / דופק, דופק הוא כך". "חֵיל" בתנ"ך הוא גם צבא. בצבא הישראלי נכללים תחומים שונים, שלכל אחד מהם מומחיות מיוחדת. כל תחום כזה נקרא "חיל". "חיל האוויר" מומחה בלחימה באמצעות מטוסים, ו"חיל הרגלים" מומחה במלחמה על הקרקע. "חֵיל" בתנ"ך פירושו גם רכוש, עושר או תכונות טובות הראויות לציון. למשל, על אישה השומרת על הבית ומטפלת בו אומרים בספר **משלי** שהיא "אשת חיל" (ל"א, 10).

כל מי שמשרת בצבא הוא חייל. הרמטכ"ל, מפקד הצבא, מכונה "החייל מספר אחת". בדרך כלל מחלקים את הצבא לחיילים, למפקדים ולקצינים. חייל שאיננו מפקד נקרא גם "חייל פשוט" (ובראשי תיבות: "חפ"ש"). גם במשחק השחמט יש חיילים; אלה הם הכלים הפשוטים ביותר, שתפקידם להגן על המלך ועל המלכה. **הנס כריסטיאן אנדרסן** כתב אגדה יפה על **חייל הבדיל**, שהוא בובת חייל פשוטה, עשויה בדיל.

על החיילים נכתבו שירים רבים. בשיר **עוז ואייל** שנכתב על ידי **אהרן אשמן** ו**דניאל סמבורסקי**, עוד לפני שהוקם צבא במדינת ישראל, נאמר: "עוז עוז ואייל / כה לחי בחור חייל". **נעמי שמר** כתבה שיר ששרה נערה לחבר שלה, שהוא חייל בצבא: "שימו לב למזג / ותגידו איזה / איזה בוקר נהדר. / רוח מלחשת / ויש ענן וקשת / והחיל שלי חזר".

חִכְמָה

"חִכְמָה" היא תכונה של בני האדם, המאפשרת להם להבין את המציאות ואת חוקיה. אדם "חכם" אינו מסתפק במה שהוא רואה או שומע, אלא מנסה לדעת באמצעות המחשבה מה פירוש הדברים שהוא רואה ושומע. על **יהושע בן נון** כתוב בספר דברים, כי הוא "מָלֵא רוּחַ חִכְמָה כִּי סָמַךְ מִשָּׁה אֶת יָדָיו עָלָיו" (ל"ד, 9).

המנהיגים הרוחניים של היהודים בתקופת המשנה והתלמוד נקראו "חכמים", ולכן נקראת השפה העברית באותה תקופה "לשון חכמים". כשמזכירים אותם, קוראים להם "חכמינו זיכרונם לברכה", ובראשי תיבות **חז"ל**. בקהילות יהודיות רבות נהגו להוסיף את התואר "חכם" לפני שמם של רבנים, ולכן הם נקראו **חכם אברהם**, או **חכם שלמה**. על **שלמה המלך** נהוג לומר, שהוא היה החכם מכל אדם. **חכם** הוא גם שם משפחה במשפחות רבות, בעיקר ספרדיות. חתן התנ"ך הראשון בחידונו התנ"ך נקרא **עמוס חכם**.

יש כל מיני סוגים של חוכמה. על מי שצובר ניסיון ומכיר את המציאות אומרים שיש לו "חוכמת חיים". לפעמים הוא לא למד בבית הספר, אבל למרות זאת הוא יודע להסתדר מצוין. הניסיון והתבונה שמצטברים עם השנים נקראים "חוכמת הדורות", והניסיון והתבונה שצובר אדם לאורך החיים נקרא "חוכמת זקנים", ולכן חושבים שאנשים זקנים חכמים יותר מצעירים, כי הם למדו הרבה בחיים.

יש חוכמה מיוחדת, שלא כל אחד מכיר. מי שמכיר את סודות היהדות והקבלה הוא מומחה ב"חוכמת הנסתר". ראשי התיבות של "חוכמת הנסתר" הם "ח"ן", ולכן קוראים לאנשים האלה "יודעי ח"ן". בספר **קהלת** מופיע הביטוי "יודעים חן" (ט', 11), אבל שם אלה אינם ראשי תיבות.

לפעמים אנחנו משתמשים במילה "חוכמה" בצורה אירונית, כלומר, אומרים משהו אבל מתכוונים למשהו אחר, ואפילו הפוך. למשל, כאשר מישהו מנסה להראות שהוא חכם ולדבר בצורה מסובכת, אנו אומרים שהוא "מתחכם", ואם הוא מתנהג כך תמיד אומרים שהוא "חכמולוג". כשמישהו מתחצף או מפריע אומרים לו "אל תעשה חוכמות", וכשהוא מתגאה במשהו שעשה אומרים לו "חוכמה גדולה!", כלומר, כל אחד יכול לעשות את זה. המילים והביטויים האלה מושפעים מידיש. בידיש מבטאים את המילה חכם בצורה שונה: "חֹכֶם". כשאומרים על מישהו שהוא "חוכם" או שהוא "חכם בלילה", מתכוונים שהוא לא חכם גדול כל כך.

חֲלוּץ

"חֲלוּץ" הוא אדם מוביל, העושה מעשים לראשונה, לפני שאחרים עושים אותם, ולפני שמעשים אלה הופכים לדבר רגיל ומקובל. בהיסטוריה של ארץ ישראל, "חלוצים" היו האנשים שהגיעו ראשונים ליהודה, לעמק, לגליל ולנגב, ובנו שם יישובים חדשים. אפשר להיות חלוצים בכל תחום. מי שמקים מפעל בתחום חדש, או ממציא דבר חדש, נחשב גם הוא חלוץ. מהמילה "חלוץ" נוצר גם שם תואר. מעשה שפורץ דרך חדשה נקרא "מעשה חלוצי", ופעולה או השקפה הפורצת דרך נקראת "חלוציות".

המילה "חֲלוּץ" מופיעה בתנ"ך, והפירוש הרגיל שלה הוא "חייל". השורש חל"צ קשור בכוח ובמלחמה, ולכן אנו אומרים על אדם שמוכן להילחם, שהוא "נחלץ למשימה". ייתכן ש"חלוץ" נקרא כך, כי הוא שם את כלי הנשק שלו סביב חלציו, סביב גופו, לקראת הקרב. בכמה מקרים בסיפורי התנ"ך החיילים החלוצים הלכו לפני כל הצבא, ובספר **יהושע**, בסיפור על הפלת חומות יריחו, מסופר "וְהַחֲלוּץ הָלַךְ לְפָנֵיהֶם" (ו', 7). לכן, כשחיפשו נְשָׁם לאנשים ההולכים לפני כולם, לא רק במלחמה, השתמשו במילה "חלוץ". יחידות צבא ההולכות לפני כולן במלחמה נקראות "חיל חלוץ".

משחק הכדורגל הוא משחק שדומה מעט למלחמה. השער במשחק הכדורגל דומה לשער של חומה במבצר, ויש שחקנים המגינים עליו ובולמים את האויב. לשחקנים שצריכים לתקוף את השער ולהבקיע אותו קוראים "חלוצים", בדיוק כמו החיילים החלוצים במלחמות.

בהיסטוריה של ארץ ישראל העריכו מאוד את החלוצים שיצאו למשימות קשות, ושרו לכבודם שירים. **לוי קיפניס** כתב: "מי יבנה יבנה בית בתל אביב? / אנחנו החלוצים / נבנה את תל אביב! / הבו חומר ולבנים / ונבנה את תל אביב".

חָלֵל

כשאנחנו מזכירים את המילה "חָלֵל", אנחנו חושבים על כל מיני דברים. מצד אחד, אנחנו חושבים על הַיְקוּם, על הדבר הגדול שמקיף את כדור הארץ, ונקרא "החלל". השם הזה מזכיר ביטוי מן המדרש: "מנין שכבודו של הקב"ה מלא חללו של עולם, שנאמר, הלוא את השמים ואת הארץ אני מלא" (מדרש תהילים, מזמור ס"ב). בשיר **במדינת הגמדים** נאמר: "אחריו הפרשים / רכובים על פרעושים / ממלאים חלל אוויר / בשריקות ובקול שיר". כאן מזכירה לנו המילה "חלל" חדר גדול וריק שיש בו "חלל". המשותף לחלל העולם ולחלל החדר הוא שהוא שהמקום הזה הוא **ריק**, אין בו דבר. על מקום שאין בו דבר אנו אומרים שהוא "חלול".

השימוש השני במילה "חלל" נראה כאילו אינו שייך כלל לשימוש הראשון. "חלל" הוא חייל שנפל במלחמה. במדינת ישראל נפלו עשרות אלפי חיילים במלחמות, ואנחנו מכנים אותם "חללים". השם הזה ניתן להם בעקבות התנ"ך. **בקינת דוד** מקונן דוד על חברו יהונתן: "הַצְבִּי יִשְׂרָאֵל עַל בְּמוֹתֶיךָ חָלֵל אֵיךְ נָפְלוּ גִבּוֹרִים" (שמואל ב', א', 19). מדוע מי שנפל בקרב נקרא "חלל"? במלחמות הקדומות השתמשו בחניתות ובחרבות. חייל שנדקר ומת נחשב כאילו גופו התרוקן מאוויר ומרוח חיים, ולכן הוא נקרא חלל.

מן השורש חל"ל נוצרו עוד מילים הקשורות במשהו ריק. למשל המילה "חלון", שפירושה פתח ריק בקיר של הבית; או המילה "מחילה", שפירושה מנהרה באדמה שהתרוקנה מן העפר, ולכן אפשר ללכת בתוכה; המילה "חליל" מתארת כלי נגינה שיש בתוכו חלל, כלומר הוא ריק, והאוויר עובר דרכו וכך נוצר הצליל.

חֲמִסִּין

"חֲמִסִּין" הוא מזג אוויר חם מאוד ויבש. ה"חֲמִסִּין" אופייני לעונות המעבר, האביב והסתיו, בארץ ישראל ובארצות שסביב לה. המילה העברית לחמסין היא "שָׁרֵב".

"חֲמִסִּין" היא מילה ערבית, והפירוש שלה הוא "חמישים". פעם חשבו שהמילה הזאת נוצרה בארץ ישראל בקרב הבדואים, כי בעברית יש לכאורה חמישים ימים של חמסין בשנה. אבל התברר שהדבר אינו נכון, והבדואים אינם משתמשים במילה הזאת. "חֲמִסִּין" היא מילה שנוצרה במצרים, ומשם הגיעה לישראל. היא מתייחסת לתקופה של חמישים הימים בין חג הפסחא לבין חג השבועות של הקופטים, הנוצרים המצריים, ימים שבהם מזג האוויר הוא חם ויבש.

כשהחמסין כבד מאוד, אנחנו מקשיבים יום יום לתחזית מזג האוויר, ומתפללים שהחמסין "יישבר", כלומר, שייפסק, ותהיה רוח קרירה ונעימה. **נעמי שמר** כתבה על זה שיר: "היה הייתה גבעת עפר / עם שמש וקוצים / ויום אחד עלו עליה / חבר חלוצים / היכה בהם שרב אכזר / וכל בחור וטוב אמר / הגידו לנו / איך שוברים חמסין".

יש עוד מילים שמתארות מזג אוויר חם ויבש. בערבית רוח מזרחית חמה נקראת בשם **שַׁרְקִייה** וגם עליה נכתב שיר: "שרקי שרקי, שרקייה". פירוש השם הוא "המזרחית". השם הזה מזכיר את הביטוי מן התנ"ך "רוח קָדִים", רוח חמה ויבשה. פירוש המילה "קָדִים" הוא מזרח.

חֶפֶץ

לדברים רבים אנחנו קוראים "חֶפֶץ" או חֶפְצִים. אלה הם דברים שאינם חי או צומח, אבל לא כל דבר דומם הוא חפץ. הר איננו חפץ, אבל שולחן או צנצנת הם חפצים. גם סתם אבן בשדה איננה חפץ. חפץ הוא משהו שמשתמשים בו.

"חֶפֶץ" פירושו גם מושא רצון, דבר שאנו חושבים עליו ומעוניינים שיקרה לנו. המשמעות הקדומה של המילה "חֶפֶץ" היא דבר שאנחנו רוצים אותו או מתכוונים אליו, או בעברית יפה, אנחנו חֶפְצִים בו. במגילת אסתר אומרים על **מרדכי**: "כִּכָּה יַעֲשֶׂה לְאִישׁ אֲשֶׁר הַמֶּלֶךְ חֶפֶץ בִּיקְרוֹ" (ו', 9), כלומר שהמלך רוצה לכבד אותו.

יש קשר בין החפץ שהוא רצון והחפץ שהוא דבר. חפץ הוא "דבר שאנו רוצים בו", דבר שעשוי למלא את הרצונות שלנו. את הקשר הזה אפשר לראות בצורה ברורה מאוד בפסוק מספר **ירמיהו**: "כִּי שִׁבְרֹתַי אֶת מוֹאֵב כְּכִלֵי אֵין חֶפֶץ בּוֹ" (מ"ח, 38). גם היום, כשמשהו נשכח או נזרק, אנחנו אומרים עליו שהוא "כלי שאין חפץ בו", כלי (חֶפֶץ) שאף אחד אינו רוצה (חֶפֶץ).

יש חפצים מכל מיני סוגים. דברים שנועדו לקשט את הבית, כמו תמונות ואגרטלים, הם "חֶפְצֵי נוי". דברים יקרים ששומרים עליהם מאוד הם "חפצי עֵרָה". לפעמים בברכה כתוב שאסור להשאיר חפצי ערך בלי השגחה.

בדרך כלל בשיחה יום-יומית לא נאמר זה לזה: "אני חֶפֶץ לאכול", או "אני לא חֶפֶץ ללכת לבית הספר". ובכל זאת, כדאי להכיר כמה ביטויים יפים הכוללים את המילה "חֶפֶץ" במשמעות "רוצה". כשמבקשים ממישהו לעשות משהו הוא עונה: "בחפץ לב!" כלומר, ברצון רב. מי שעושה משהו עם כל הלב, עושה זאת "בלב שלם ובנפש חֶפְצָה". על אדם שאוהב לחיות וליהנות, אומרים שהוא "חֶפֶץ חיים". לאחד הרבנים הגדולים בחברה החרדית במאה ה-20 קראו "החפץ חיים", על שם ספר חשוב שכתב בשם "חפץ חיים". שמו המלא היה **הרב ישראל מאיר הכהן מראדין**. על שמו יש קיבוץ חרדי ליד המושבה גדרה, ששמו **חפץ חיים**.

האקדמיה ללשון עברית חידשה את המילה "חֶפְיץ". "חפיץ" הוא מכשיר או כלי משחק שנועד לשימוש ולשעשוע ("גדג'ט באנגלית).

חצות

המילה "חצות" פירושה "אמצע" או "חצי", אבל אנחנו משתמשים בה רק כשאנחנו מדברים על היממה. ביממה מגיע זמן חצות שתי פעמים: "חצות היום", בשעה 12 בצהריים, וחצות הלילה, בשעה 12 בלילה. בספר תהילים כתוב: "חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך" (קי"ט, 62). בדרך כלל נאמר את המילה "חצות" כחלק מביטוי: "חצות היום", או "חצות הלילה". כאשר אומרים סתם "חצות" מתכוונים לחצות הלילה. אבל במשנה נכתב, למשל: "תפילת השחר עד חצות, שהוא חצות היום" (מסכת ברכות ד', א').

המילה "חצות" היא מן השורש חצ"י/חצ"ה. כשאנו חוצים את הרחוב אנחנו כאילו מחלקים אותו בצורה דמיונית לשני חצאים, אחד מכל צד של נתיב ההליכה שלנו. כשאנחנו חוצים עגה, אנחנו מחלקים אותה לשני חצאים, אם כי לא תמיד הם שווים. עוד מילים מן השורש חצ"י/חצ"ה הן "מחיצה", "חיץ" ו"חוץ", וכולן קשורות לחלוקה של שטח לשני חצאים. השורש חצ"י/חצ"ה והמילה "חצי" מזכירים מאוד את המילה "חיץ" ואת השורש חצ"צ, וכנראה יש ביניהם קשר. גם החץ נועד לפגוע במשהו וכאילו לחלק אותו לשניים.

עמוס אטינגר כתב שיר על חצות: "כבר אחרי חצות, / עוד לא כיבו את הירח. / כי לפני כיבו אורות / אורות של כוכבים, / נותנים עוד רגע קט לאוהבים". אחרי שעת חצות מתחילים לספור מחדש את השעות: שעה אחת, שעה שתיים וכך הלאה. לכן קוראים לשעות שאחרי חצות: "השעות הקטנות של הלילה".

חרות

"חרות" פירושה חופש, אבל לא תמיד אפשר להחליף בין שתי המילים האלה, "חופש" ו"חרות". כשאנו יוצאים לחופש מהלימודים/חופשה מהלימודים, למשל "החופש הגדול", אנחנו לא אומרים שאנחנו יוצאים "לחרות הגדולה", אף על פי שאולי אנחנו מרגישים ככה. "חרות" היא מצב שבו אנחנו חופשיים באמת, שאיש אינו משעבד אותנו. לכן אנחנו מספרים בסדר פסח, בעקבות המשנה, איך יצאנו "מעבדות לחרות", ופסח נקרא **חג החרות**, וגם **זמן חרותנו**.

המילה "חרות" היא מן השורש חר"ר, ובשפות שמיות רבות, מילים הקשורות בחופש נגזרות מן השורש הזה. בערבית "חרות" היא "חֲרִיָּה". המילה הדומה ביותר למילה בעברית היא בארמית: "חירותא". המילה "חרות" אינה מופיעה בתנ"ך, אבל אנחנו מוצאים בו מילה אחרת משורש זה: "חורים". אלה אינם ה"חורים" שאנחנו מכירים, כלומר "נקבים". פירוש המילה הוא "אצילים". האציל היה איש חופשי, לעומת העבד שהיה משועבד. לכן נאמר בספר **קהלת**: **אֶשְׂרֵיךְ אֶרְץ שְׁמֶלְכָה בְּן חוֹרִים** (י', 17), כלומר: "אציל" וגם "חופשי". בארמית נכתבת המילה הזאת אחרת, באות נ' בסופה, ולכן אנו קוראים לאדם חופשי "בן חורין", ושרים את השיר הידוע בפסח: "עבדים היינו, עתה בני חורין".

אחת המילים הקרובות למילה "חרות" היא "שחרור". מי שנלחם לחרות, רוצה להשתחרר מהעבדות. השורש שחר"ר נוצר על ידי הוספת האות ש"ן לשורש חר"ר. השי"ן מוסיפה לשורש משמעות של גרימת פעולה. כשאנו משחררים מישהו, אנחנו גורמים לו להיות חופשי. כשאנו משעבדים מישהו, אנו גורמים לו להיות עבד. יש שורשים רבים המתחילים באות ש"ן שנוצרו בדרך הזאת (שכת"ב, וממנו "שכתוב", למשל).

לפני קום המדינה קמו כמה תנועות מחתרת שהתנגדו לדרך המרכזית, וקראו לפעול בצורה נחרצת יותר ובשיטות חריפות נגד הבריטים והערבים. אחת התנועות האלה נקראה **לח"י**, ראשי תיבות של "לוחמי חרות ישראל". אחרי קום המדינה קמה תנועה שדגלה ברעיונות האלה בראשות מנחם בגין, וקראה לעצמה "תנועת החרות".

ליד נתניה יש מושב הנקרא **בית חרות**. הוא נקרא כך על שם הארגון שעזר להביא את האנשים שיסדו אותו מארצות הברית. בעמק חפר יש מושב בשם חרות, והוא נקרא על שם הארגון "חרות יהודה" שחבריו הקימו את המושב לפני 80 שנה. ילדים בישראל נקראו "חרות", ואחד מהם הוא **חרות לפיד** ז"ל, שפעל להציל אנשים שנקלעו לצרה בישראל ובעולם.

חֹרֶף

חורף הוא אחת מארבע עונות השנה. עונת השנה מופיעות כולן בתנ"ך. בספר **תהילים** נכתב: "אֲתָהּ הַצְבֹּתָ כָּל גְּבוּלוֹת אֶרֶץ קִיץ וְחֹרֶף אֲתָהּ יַצְרְתָּם" (ע"ד, 17). כשאנחנו מדברים על חורף, אנחנו חושבים על קור וגשם, אבל המשמעות של המילה "חורף" היא "עונת איסוף הפרי". בערבית, "ח'רַפ" פירושו לאסוף את הפרי מהשדה, והמילה "ח'רִיף" פירושה דווקא סתיו.

גם שמות יתר עונות השנה קשורים לחקלאות. **סתיו**, לפי השפה האכדית, הוא העונה של השקיית הגשמים, ושמה קשור כנראה לפועל "שתה", הקיים גם בשפה זו. **אביב** הוא החודש שבו יוצאים הניצנים והצמחים הראשונים, בעקבות המילה "אַב", שפירושה צמח צעיר. **קיץ** פירושו קטיף התאנים, כלומר הוא עונת קטיף התאנים.

בחורף הימים מתקצרים, ולכן לסדר שעות היום שנקבע לתקופה הזו אנו קוראים "שעון חורף", לעומת "שעון הקיץ". בחורף אנחנו אוהבים פחות לצאת החוצה ומעדיפים לנמנם מתחת לשמיכות, ולכן אנחנו מדברים על "שנת חורף", כמו הדוב הישן כמעט כל החורף בלי הפסקה.

את חיי האדם משווים לעונות השנה. האביב נחשב בדרך כלל תקופת הילדות והנעורים, ועל אדם צעיר אנחנו אומרים שהוא "באביב ימיו". הסתיו והחורף דומים לתקופת הזקנה. למרות זאת אומר **איוב**: "כִּאֲשֶׁר הָיִיתִי בְיָמַי חֹרֶף" (כ"ט, 4), והוא מתכוון דווקא לתקופה שבה היה צעיר.

טעם

"טעם" הוא אחד מחמשת החושים שלנו, היכולת להרגיש ולהבחין בין המאכלים שאנחנו אוכלים. גם לתחושות ולהבחנות האלה קוראים "טעם": יש טעם מלוח, טעם מתוק, טעם חמוץ וטעם מר. חוש הטעם אינו נחשב לחוש החשוב ביותר, חוש הראייה או השמיעה חשובים יותר. אבל דווקא החוש הפחות חשוב הזה, הקשור באכילה, התרחב מאוד בשפה העברית. כשאנחנו רוצים לציין את העדפתנו של מישהו בתחומים כאלה ואחרים, אנחנו מדברים על "טעמו בבגדים", על "טעם באומנות" ועל "טעם באנשים". אדם שאינו יודע להתנהג כראוי הוא "חסר טעם", או בהתנהגות שלו יש "טעם לפגם", או הוא "עובר את גבולות הטעם הטוב". כבר בספר **משלי** כתוב: **נְזַם זָהָב בְּאֶף חֲזִיר אִשָּׁה יִפְהַ וְסֵרֶת טַעַם** (י"א, 22), כלומר אשה שאינה יודעת איך להופיע ואיך להתלבש.

את הקשר בין טעם באוכל לבין טעם בלבוש או בהתנהגות קל להבין. אבל למילה "טעם" יש משמעות נוספת. "טעם" הוא הסיבה למשהו. כשאנו שואלים, למשל "מה הטעם ללמוד אנגלית?", אנחנו מתכוונים: מה הסיבה לכך? מה המטרה? איך זה יעזור לנו? כאשר איננו רוצים לעשות דבר מה, אנחנו אומרים "אין טעם". את השימוש הזה אנחנו מוצאים כבר בתלמוד, בשאלה בשפה הארמית: "מאי טעמא?", מהו הנימוק למה שאתה אומר? ככל הנראה, המשמעות והסיבה של משהו דומה בעיני חכמי התלמוד לטעם שיש לאוכל.

ביהדות "טעם" הוא גם השם שניתן לסימנים מיוחדים שנוספו לספרי התנ"ך עם הזמן. הסימנים האלה, יחד עם סימני הניקוד, מראים לנו איך לקרוא את ספר התנ"ך. הם נקראים טעמי המקרא. אחד התפקידים שלהם הוא לציין איך מטעימים את המילה שאנו קוראים. בכל מילה יש הברה שאותה אנחנו משמיעים בצורה חזקה יותר מן ההברות האחרות, והכללים לכך נקראים הטעמה. בעברית החדשה רוב המילים הן בהטעמת מלרע, כלומר ההדגשה היא בהברה האחרונה של המילה. יש גם מילים בהטעמת מלעיל, כלומר בהברה הלפני אחרונה של המילה.

אדם שמתחיל לאכול דבר מה ובודק את הטעם שלו "טועם" מן המאכל. כאשר אנו אוהבים את מה שאנחנו אוכלים, אנחנו אומרים שהוא "טעים", ומאכלים טעימים נקראים גם "מטעמים". כשאנחנו נהנים מאוד ממשהו, אנחנו אומרים שיש לו "טעם של עוד"; למאכל טעים במיוחד יש "טעם גן עדן", כי לפי המסורת בגן העדן מצפים לצדיקים מאכלים טובים במיוחד; גם הביטוי "טעם המן" מציין דבר טעים במיוחד. בספר **שמות** כתוב: **וַיִּקְרָאוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל אֶת שְׁמוֹ מִן וְהוּא קָזָרַע גַּד לְבָן וְטַעְמוֹ כְּצִפְיֹת בְּדָבָשׁ** (ט"ז, 31). **יצחק נבון**, הנשיא החמישי של מדינת ישראל, כתב את השיר **טעם המן**: "גזרתך – תבנית נוגה, / ריחה נרד ובמור סוגה, / שפתותיך ארגמן, / ניבן – בינות, טעמן – מן. / טעם המן, המן, המן, / אם יסופר לא יאומן".

טעם באוכל או בכל דבר הוא אישי מאוד. לא כולנו אוהבים אותם דברים, וטוב שכך. לכן אומר הפתגם הידוע "על טעם וריח אין להתווכח". הפתגם הזה קיים בשפות רבות, והמקור שלו בלטינית. את הניסוח העברי, המחורז, קבע המשורר **אברהם שלונסקי**.